

Mirovni inštitut

Inštitut za sodobne družbene in politične študije

ETIČNA NAČELA IN SMERNICE V RAZISKOVANJU

**Priročnik za raziskovalke_ce,
zagovorniške organizacije
in akterje civilne družbe**

ANA FRANK

ETIČNA NAČELA IN SMERNICE V RAZISKOVANJU
Priročnik za raziskovalke_ce, zagovorniške organizacije
in akterje civilne družbe

Ana Frank

Mirovni inštitut

Inštitut za sodobne družbene in politične študije

The Peace Institute

Institute for Contemporary Social and Political Studies

Ljubljana, 2025

Mirovni inštitut –

Inštitut za sodobne družbene in politične študije

Metelkova 6

1000 Ljubljana

Etična načela in smernice v raziskovanju

Priročnik za raziskovalke_ce, zagovorniške organizacije in akterje civilne družbe

Avtorica priročnika: Ana Frank

Oblikovanje: Aleš Cimprič

Jezikovni pregled: Megamoment, d. o. o.

Projekt

Glasovi za spremembe: zagovorništvo in strateško komuniciranje (AVASCI)

Raziskovalna skupina

Katerina Kočkovska Šetinc, vodja projekta

Dr. Ana Frank, raziskovalka

Lori Šramel Čebular, strokovna sodelavka

Financer

Projekt je bil financiran s sodelovanjem organizacije Liberties v okviru programa CERV – STRIVE 2025 Evropske komisije.

Ljubljana, 2025

Kazalo

1	Uvod	5
2	Pravni viri in vidiki etičnega raziskovanja	7
3	Teoretični pristopi k etičnemu raziskovanju	13
4	Osnovna načela etičnega raziskovanja	16
5	Metode in etična raziskovalna praksa	18
6	Terensko delo in etične dileme	25
7	Intervjuji z raziskovalkami in raziskovalci	28
8	Predlogi in smernice	32
	8.1 Podpora raziskovalkam_cem	32
	8.2 Etične smernice za raziskovalno delo z marginaliziranimi in ranljivimi osebami	35
9	Literatura	40

1 UVOD

RAZVOJ ETIČNIH NAČEL IN SMERNIC V ZNANSTVENEM RAZISKOVANJU predstavlja zgodovinski proces, ki odraža spreminjanje razumevanja odgovornosti raziskovalcev do udeležencev, družbe in same znanosti. Prve sistematične razprave o raziskovalni etiki so se pojavile v 20. stoletju kot odziv na zlorabe znanstvene avtoritete in eksperimentiranja na ljudeh. Razvoj etičnih načel in smernic v znanstvenem raziskovanju je tesno povezan z evolucijo mednarodnih standardov človekovih pravic, zlasti v okviru Združenih narodov (ZN) in Evropske unije (EU). Etični kodeksi, ki urejajo raziskovalno delo, niso nastali izolirano, temveč kot normativni odziv na zlorabe, ki so obenem spodbudile nastanek sodobnih mednarodnih instrumentov varovanja dostojanstva, integritete in enakosti.

Ključni mednarodni dokument, ki je vplival na etični razvoj, je Splošna deklaracija človekovih pravic (1948), ki zagotavlja pravico do življenja, svobode, osebne varnosti in telesne nedotakljivosti (3. člen), pa tudi prepoved mučenja in nečloveškega ravnanja (5. člen). Ta načela so postala temelj poznejših raziskovalnih standardov in spodbudila oblikovanje Nürnberškega kodeksa (1947) ter pozneje mednarodnih bioetičnih konvencij. Nadaljnji razvoj ZN je prinesel pomembne dokumente, kot sta Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (1966) ter Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk (CEDAW, 1979), ki dodatno poudarjata načela prostovoljnosti, nediskriminacije, zaščite ranljivih skupin in avtonomije – ključnih postulatov sodobne raziskovalne etike.

V zadnjih desetletjih etične smernice vedno bolj vključujejo tudi vprašanja institucionalne odgovornosti, transparentnosti, odprte znanosti, upravljanja podatkov, raziskovalne integritete in preprečevanja znanstvenih nepravilnosti, kot so ponarejanje, izkrivljanje in plagiatorstvo. Pojav digitalnih tehnologij in podatkovno intenzivnih metod je dodatno spodbudil razprave o varstvu podatkov, algoritmični pravičnosti in odgovornosti pri uporabi umetne inteligence. Današnji etični standardi tako predstavljajo kompleksno in dinamično področje, ki si prizadeva uskladiti znanstveni napredek z varovanjem človekovih pravic ter s širšim družbenim dobrom.

Znanstvene raziskave in interakcije z udeleženci, ki sodelujejo v znanstvenih raziskavah, temeljijo na univerzalnih človekovih pravicah in osrednjih etičnih načelih, ki določajo standarde za celotno raziskovalno dejavnost. Normativi raziskovalnega ravnanja so zato umeščeni tako v

teoretske tradicije raziskovalne etike kot v pravni okvir EU in ZN na področju temeljnih pravic, kar jasno kaže, da etičnih vprašanj ni mogoče ločiti od pravnih mehanizmov, ki udeležencem zagotavljajo izvršljive pravice, raziskovalcem pa nalagajo jasne obveznosti.

Še posebej raziskave, ki vključujejo delo z ranljivimi in marginaliziranimi skupinami – med njimi so etnične in verske manjšine, migranti, begunci, osebe z oviranostmi/invalidi, otroci, otroci brez spremstva, migrantski otroci, starejši, žrtve nasilja, socialno-ekonomsko prikrajšani posamezniki in posameznice, spolne manjšine ter tudi nedokumentirani migranti, delavci v neformalnih in stigmatiziranih sektorjih, žrtve trgovine z ljudmi in osebe, ki živijo v pogojih skrajne odvisnosti – morajo biti skrbno vodene v skladu z etičnimi akademskimi in pravnimi standardi ter zahtevajo previdno in predano obravnavo, potekajo pa na presečišču etične in pravne odgovornosti.

V evropskem kontekstu raziskovalne etike dela z marginaliziranimi in ranljivimi skupinami ni mogoče obravnavati ločeno od določil Listine EU o temeljnih pravicah ter pripadajoče sekundarne zakonodaje. Taka ureditev zagotavlja, da je metodološka rigoroznost tesno povezana z varstvom človekovega dostojanstva, enakosti in temeljnih pravic. Združevanje pravnih obveznosti z uveljavljenimi etičnimi okviri tako omogoča obravnavo ključnih dilem, ki so po svoji naravi hkrati etične in pravne.

Predstavljene etične smernice se osredotočajo na etiko v raziskavah na področju družboslovja in humanistike ter temeljijo na pregledu temeljnih (mednarodnih in nacionalnih) pravnih virov človekovih pravic in etičnega raziskovanja ter na teoretično-metodoloških pristopih etičnega raziskovanja. Opirajo se tudi na predhodne raziskovalne izkušnje in projektne smernice iz raziskovalnih projektov Mirovnega inštituta ter na intervjuje z raziskovalci, izvedenimi v okviru projekta AVASCI (*Glasovi za spremembe: zagovorništvo in strateško komuniciranje*), s poudarkom na prepoznavanju raziskovalnih praks, predvsem pa etičnih dilem pri izvajanju etično občutljivih raziskav in njihovem reševanju.

2 PRAVNI VIRI IN VIDIKI ETIČNEGA RAZISKOVANJA

RAZISKOVANJE, KI VKLJUČUJE RANLJIVE IN MARGINALIZIRANE SKUPINE, ni vođeno zgolj s strokovnimi etičnimi kodeksi in z metodološkimi standardi, temveč ga hkrati določajo in omejujejo zavezujoče pravne norme s področja človekovih pravic in varstva podatkov. Etika v raziskavah na področju družboslovja in humanistike vključuje niz specializiranih okvirov, smernic in institucionalnih mehanizmov, ki določajo standarde odgovornega znanstvenega dela. Med ključne dokumente spadajo **Univerzalna deklaracija človekovih pravic Združenih narodov**,¹ **Listina Evropske unije o temeljnih pravicah**,² **Evropska konvencija o človekovih pravicah**³ s protokoli, **Pogodba o Evropski uniji**⁴ ter sekundarna zakonodaja EU, med katero izstopa **Splošna uredba o varstvu podatkov (GDPR)**.⁵

Evropski pravni okvir je posebej pomemben za institucionalizacijo etičnih smernic v znanstvenih politikah. **Listina Evropske unije o temeljnih pravicah** tako določa ključna načela, ki neposredno oblikujejo etične standarde raziskovanja.⁶ Ta vključujejo spoštovanje človekovega dostojanstva in telesne ter duševne integritete (1. in 3. člen), prepoved mučenja ter nečloveškega ali poniževalnega ravnanja (4. člen) ter varstvo zasebnega in družinskega življenja skupaj z zaščito osebnih podatkov (7. in 8. člen).⁷ Posebej pomembni za raziskovalno delo so tudi

1 Združeni narodi, 1948, <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

2 Sprejeta leta 2000, https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

3 Sprejeta leta 1950, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.

4 Sprejeta leta 2007, dopolnjena leta 2012, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF.

5 Sprejeta leta 2016, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679>.

6 Na področju bioetike je **Konvencija Sveta Evrope o človekovih pravicah in biomedicini (Oviedska konvencija, 1997)**, http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/164/) prvi mednarodno zavezujoč dokument. Ureja informirano soglasje, zaščito ranljivih oseb, prepoved finančnega izkoriščanja človeškega telesa in varovanje zasebnosti pri uporabi genetskih podatkov – normativni standardi, ki se neposredno odražajo v raziskovalni praksi.

7 V skladu z Uredbo (EU) 2016/679 (GDPR) so raziskovalci »upravljalci podatkov« z natančno določenimi obveznostmi, zlasti pri obdelavi občutljivih osebnih podatkov, kot so rasni ali etnični izvor, politična mnenja, verska prepričanja, spolna usmerjenost ali zdravstveno stanje. Raziskovalci so zavezani strogim pravilom zaupnosti in morajo pri obdelavi občutljivih osebnih podatkov vzpostaviti trdne zaščitne mehanizme (9. člen GDPR).

svoboda izražanja in obveščanja (11. člen) ter načeli enakosti in prepovedi diskriminacije (20. in 21. člen). Listina zajema tudi pravico do azila in zaščito pred vračanjem ali odstranitvijo v škodljive okoliščine (18. in 19. člen), pravice otrok (24. člen) in pravice oseb z oviranostmi (26. člen). Za raziskovalni kontekst je ključen tudi 47. člen, ki zagotavlja dostop do pravnega varstva in učinkovitega pravnega sredstva. Ta celovit pravni okvir ne določa zgolj minimalnih standardov, temveč raziskovalne subjekte zavezuje k proaktivnemu uresničevanju temeljnih pravic v vseh fazah raziskovalnega procesa.

Ključni dokumenti, ki oblikujejo etično in pravno ravnanje raziskovalcev, vključujejo tudi naslednja področja in smernice, ki so jih pripravili strokovnjaki Evropske komisije (Generalni direktorat za raziskave in inovacije Evropske komisije – *DG Research and Innovation of the European Commission*), saj dodatno opredeljujejo etične in pravne standarde za raziskovanje z ranljivimi populacijami, ki so predstavljene v nadaljevanju.

Etika v družboslovju in humanistiki⁸

Smernice obravnavajo specifične epistemološke, metodološke in etične izzive, značilne za raziskave, ki temeljijo na interpretativnih pristopih, neposrednem stiku z ljudmi in analizi občutljivih družbenih pojavov. Smernice opredeljujejo temeljna etična načela in praktične vidike raziskovanja na področju družboslovja in humanistike, s posebnim poudarkom na zaščiti ranljivih in marginaliziranih skupin. Smernice zagotavljajo okvir za vključevanje etične refleksije skozi celoten proces raziskave – od načrtovanja in izvedbe do objave rezultatov. V jedru besedila je poudarek, da je etična odgovornost raziskovalcev v družboslovju in humanistiki dvojna: proceduralna (upoštevanje formalnih norm) in praktična (etično delovanje v praksi oz. raziskovanju), kajti narava družboslovnih raziskav je dvojna – lahko opolnomočijo ali pa ogrozijo sodelujoče. Rezultati so lahko zlorabljeni za stigmatizacijo, diskriminacijo ali nadzor ranljivih populacij. Zato morajo raziskovalci predvideti možnosti zlorabe, izvesti ocene vpliva na človekove pravice ter oblikovati strategije diseminacije, ki preprečujejo škodo. Skratka, etično raziskovanje na področju družboslovja in humanistike zahteva refleksivnost, inkluzivnost in stalno pozornost do strukturnih neenakosti. Varovati mora dostojanstvo, pravice in varnost vseh udeležencev – še posebej tistih na družbenih obrobjih – hkrati pa spodbujati socialno pravičnost, pridobivanje informiranega soglasja, zaščito podatkov ter pravično porazdelitev koristi raziskave.

Dokument poudarja spoštovanje človeškega dostojanstva, avtonomije, pravičnosti, vključenosti in zaščite ranljivih posameznikov. Raziskovalci morajo minimalizirati škodo, varovati zasebnost in zagotoviti informirano soglasje, še posebej v okoljih z neenakimi razmerji moči ali s socialnim tveganjem. Ranljive in marginalizirane skupine so obravnavane obsežno. Dokument opredeljuje ranljivost kot situacijsko in kontekstualno pogojeno, kar zajema posameznike, ki so strukturno ali socialno prikrajšani ali izpostavljeni morebitni škodi zaradi sodelovanja v raziskavi. Besedilo poudarja, da mora biti vključevanje ranljivih skupin v raziskave izrecno utemeljeno, pri čemer je treba preprečiti stigmatizacijo, retravmatizacijo ali socialno škodo.

Raziskovalci morajo zagotoviti postopke informiranega soglasja, prilagojene sposobnostim in kulturnim kontekstom udeležencev; včasih je priporočljivo nadomestiti pisno soglasje z ustnim ali alternativnim dokumentiranjem, da se zmanjša tveganje.

Smernice obravnavajo tudi etične izzive raziskav na **internetu in družbenih omrežjih**, pri čemer poudarjajo, da digitalni podatki predstavljajo ljudi, njihova uporaba pa lahko reproducira diskriminacijo, izpostavljenost in stigmatizacijo, zlasti pri občutljivih temah (npr. spolnost, migracijski status, politično nasprotovanje ipd.). Poudarjajo nevarnost t. i. mozaičnega učinka (*mosaic effect*) (prav tam, str. 10) – ko se anonimizirani nizi podatkov lahko ponovno združijo za identifikacijo posameznikov ali skupin – in predstavlja kritično grožnjo zasebnosti in kolektivni varnosti.

Etično ravnanje je ključno tudi pri raziskavah na konfliktnih območjih, v avtoritarnih režimih ali revnejših okoljih. Tako delo zahteva povečano pozornost, namenjeno varnosti, zakonitosti in pravični delitvi koristi z lokalnimi skupnostmi. Raziskovalci morajo z ocenami tveganja in metodologijami, občutljivimi za kontekst, zmanjševati morebitno škodo za udeležence, lokalne sodelavce in sebe. Dokument prav tako izpostavlja potrebo po krepitvi kapacitet in pravični porazdelitvi raziskovalnih koristi pri delu z ranljivimi populacijami na globalnem jugu.

Etika in varstvo podatkov⁹

Varstvo osebnih podatkov je temeljno načelo etičnega raziskovanja. Določajo ga evropski pravni okviri, zlasti GDPR in načela Evropske konvencije o človekovih pravicah ter Listine EU o temeljnih pravicah. Etika obdelave podatkov zahteva spoštovanje zasebnosti, minimalizacijo potrebnih podatkov, sorazmernost in varnost občutljivih informacij.

Raziskovalna etika v etnografiji in antropologiji¹⁰

Etnografske in antropološke raziskave vključujejo dolgotrajno terensko delo, opazovanje z udeležbo in poglobljene kvalitativne metode. Zaradi bližine raziskovalca z življenjem udeležencev se pojavljajo specifične dileme, med drugim vprašanja reprezentacije, reciprocitete, soglasja in odgovornosti raziskovalca znotraj skupnosti.

Etika za raziskovalce¹¹

Ta sklop smernic opredeljuje temeljna načela integritete, spoštovanja dostojanstva, strokovne odgovornosti, nepristranskosti in transparentnosti. Poudarja tudi odgovornost raziskovalcev v kontekstu družbenega vpliva njihovega dela.

9 Ethics and Data Protection, https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/guidance/ethics-and-data-protection_he_en.pdf.

10 The Research Ethics in Ethnography/Anthropology, https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/other/hi/ethics-guide-ethnog-anthrop_en.pdf.

11 Ethics for Researchers, https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/fp7/89888/ethics-for-researchers_en.pdf.

Vloga in funkcije etičnih svetovalcev ter etičnih odborov v projektih, ki jih financira Evropska komisija¹²

Ključna naloga etičnih svetovalcev in etičnih svetovalnih odborov je zagotavljanje skladnosti raziskovalnih projektov z etičnimi in s pravnimi standardi EU. Njihove funkcije vključujejo identifikacijo tveganja, nadzor nad etično skladnostjo, podporo raziskovalnim ekipam in spremljanje implementacije etičnih protokolov.

Smernice glede tveganja zlorabe raziskav¹³

Evropska komisija opozarja na možnost nepredvidene ali namerne zlorabe raziskovalnih rezultatov. Smernice zagotavljajo metodološka in etična orodja za identifikacijo tveganja ter za vzpostavljane zaščitnih mehanizmov, zlasti na občutljivih področjih, kot so migracije, varnost, biomedicina in tehnologije nadzora.

Prepoznavanje resnih in kompleksnih etičnih vprašanj v raziskavah, financiranih iz sredstev EU¹⁴

Gre za instrumente, ki so raziskovalcem v oporo pri prepoznavanju in ustreznem naslavljanju visoko tveganih ali pravno občutljivih vidikov raziskovanja, med drugim pri delu z ranljivimi skupinami, obdelavi občutljivih podatkov, varnostni implikaciji ter vprašanjih diskriminacije in pravičnosti.

Etika raziskovanja v spletnih okoljih

Za raziskave na internetu so ključne smernice Združenja internetnih raziskovalcev (*Association of Internet Researchers – AoIR*),¹⁵ zlasti dokument *Ethical Guidelines 3.0*.¹⁶ Smernice obravnavajo specifična vprašanja, kot so javno-zasebni status spletnih vsebin, soglasje v digitalnih okoljih, tveganje doksanja,¹⁷ varstvo podatkov, spletne skupnosti kot raziskovalna polja ter odgovornost raziskovalcev pri obravnavi občutljive spletne vsebine.

V okviru ZN in na ravni EU so dodatno pomembni tudi dokumenti, ki se nanašajo na posamezne ranljive in marginalizirane skupine, njihove pravice in zaščito, med njimi **Konvencija**

12 Roles and Functions of Ethics Advisors/Ethics Advisory Boards in EC-funded Projects, https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/guidance/roles-and-functions-of-ethics-advisory-ethics-advisory-boards-in-ec-funded-projects_he_en.pdf.

13 Guidance note – Potential misuse of research, https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/other/hj/guide_research-misuse_en.pdf.

14 Identifying serious and complex ethics issues in EU-funded research, https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/guidance/guidelines-on-serious-and-complex-cases_he_en.pdf.

15 Association of Internet Researchers (AoIR) Ethical Guidelines, <https://aoir.org/reports/ethics3.pdf>.

16 Ethical guidelines 3.0 <https://aoir.org/ethics/>.

17 Doksanje (*doxing*, *doxxing*): objava oziroma razkritje osebnih podatkov posameznikov z namenom njihovega zastraševanja ali sramotenja, https://www.mlad.si/e-katalogi/Socutni_jezik_med_mladimi/318/.

Združenih narodov o pravicah invalidov,¹⁸ **Mednarodna konvencija o zaščiti pravic vseh delavcev migrantov in članov njihovih družin**,¹⁹ **Konvencija o otrokovih pravicah**²⁰ ter **Evropski kodeks ravnanja za raziskovalno integriteto**.²¹ Sekundarna zakonodaja EU, kot sta Direktiva 2000/43/ES (**Direktiva o rasni enakosti**)²² in Direktiva 2000/78/ES (**Direktiva o enakosti pri zaposlovanju**),²³ pa poudarja pravno obveznost preprečevanja diskriminacije, ki velja tako za institucionalno vključevanje raziskovalnih udeležencev kot za razširjanje raziskovalnih ugotovitev. Za raziskovalce to pomeni, da metodologije ne smejo reproducirati diskriminatornih predpostavk, prav tako pa raziskovalni izsledki ne smejo biti oblikovani na način, ki bi lahko krepil obstoječe stereotipe ali družbeno izključenost.

Skupaj ti mednarodni okviri kažejo, da je razvoj etičnih smernic v znanstvenem raziskovanju vselej vpet v širša prizadevanja za varstvo človekovih pravic, demokratičnih načel in dostojanstva posameznika. Etika v raziskovanju tako ne deluje samo kot notranja regulacija znanosti, temveč kot mehanizem uresničevanja temeljnih mednarodnih pravnih zavez.

V Sloveniji obstajajo različni strokovni etični kodeksi, ki pokrivajo različna področja delovanja in raziskovanja, npr. Etični kodeks Univerze v Ljubljani,²⁴ ki zadeva pedagoško in znanstvenoraziskovalno delo zaposlenih in študentov UL, in Etični kodeks za raziskovalce Univerze v Ljubljani,²⁵ ki določa kompetentnost raziskovalcev, izvajanje raziskovalnega dela, zaupnost, odnos in odgovornost do družbe ter avtorstvo.

Pristop, utemeljen na pravicah, preoblikuje raziskovalno etiko iz diskrecijskega moralnega standarda v zavezujoč pravni okvir, utemeljen na izvršljivih obveznostih. Ta premik krepi položaj ranljivih udeležencev, saj jih prepozna kot nosilce pravic, in ne le kot pasivne subjekte, ter zagotavlja, da je raziskovalna praksa usklajena s temeljnimi vrednotami EU: človekovim dostojanstvom, svobodo, z enakostjo ter s spoštovanjem človekovih pravic. Ti pravni okviri

18 UN Convention of the Rights of persons with Disabilities (CRPD), sprejeta leta 2006, <https://social.desa.un.org/issues/disability/crpd/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities-crpd>, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>.

19 International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, sprejeta leta 1990, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>.

20 Convention on the Rights of the Child, sprejeta leta 1989, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>.

21 The European Code of Conduct for Research Integrity, ALLEA, 2017, <https://allea.org/code-of-conduct/>. Drugi relevantni dokumenti so tudi: Helsinška deklaracija: Etična načela za medicinske raziskave, ki vključujejo ljudi (The Declaration of Helsinki: Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects, World Medical Association, 2013) – zlasti njen poudarek na informiranem soglasju, zmanjševanju tveganja ter primarnosti blaginje udeležencev pred raziskovalnimi cilji; ter Mednarodni kodeks ESOMAR/ICC (International Code on Market, Opinion and Social Research and Data Analytics ESOMAR/ICC (2016)) o tržnih, javnomnenjskih in socialnih raziskavah ter podatkovni analitiki – ki določa zahteve glede transparentnosti, zaščite ranljivih skupin in spoštljivega zbiranja podatkov.

22 Racial Equality Directive, sprejeta leta 2000, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/43/oj/eng>.

23 Employment Equality Framework Directive, sprejeta leta 2000, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/78/oj/eng>.

24 Iz leta 2009, <https://www.uni-lj.si/assets/Sluzba-za-pravne-zadeve/Integriteta/Eticni-kodeksi/Eticni-kodeks-UL.pdf>.

25 Iz leta 2014, <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZ/DOKUMENTI/KME/Eticni-kodeks-za-raziskovalce-Univerze-v-Ljubljani.pdf>.

vzpostavljajo izvršljive pravice za udeležence raziskav ter ustrezne dolžnosti za raziskovalce in institucije. **Pravni okviri namreč etične razmisleke preoblikujejo v zavezujoče obveznosti, zato je treba te dokumente ustrezno upoštevati in jih vključiti v posamezne projekte glede na njihovo temo in raziskovane skupine.** Skupaj ti dokumenti tvorijo celovit normativni in metodološki okvir, ki zagotavlja, da raziskovalci v družboslovju in humanistiki delujejo v skladu z najvišjimi standardi etične odgovornosti ter pravne skladnosti.

3 TEORETIČNI PRISTOPI K ETIČNEMU RAZISKOVANJU

TEORETIČNI PRISTOPI K ETIČNEMU RAZISKOVANJU TEMELJIJO NA normativnih okvirih raziskovalne etike ter kritičnih teoretskih perspektivah, ki obravnavajo strukturne dinamike neenakosti, reprezentacije in moči v raziskovalnem procesu. Večina raziskav v akademskem in nevladnem sektorju, ki vključujejo ranljive in marginalizirane skupine, deluje po principu »epistemologije margine« (Witkowski, 1990; Crenshaw, 1991; Oduro, 2023), z uporabo participatornih/inkluzivnih metod oz. participativnega akcijskega raziskovanja (*participatory action research*, Cornish idr., 2023), torej z vključevanjem ranljivih marginaliziranih ljudi in skupin tako epistemološko pri produkciji znanosti kot ontološko s pripoznavanjem obstoja in realnosti problemov, s katerimi se soočajo te skupine.

Pri delu z ranljivimi in marginaliziranimi skupinami je torej bistveno upoštevanje raznolikosti sodelujočih, prav tako njihova vključenost in participacija pri raziskovanju, saj je le tako omogočena pravična obravnava, utemeljena na dostojanstvu, integriteti, človekovih pravicah in varnosti. Večina etičnih in metodoloških vodil v okviru raziskovanja temelji na t. i. pristopih od spodaj navzgor, interdisciplinarnosti in kombiniranih metodah. V nadaljevanju so predstavljeni nekateri temeljni teoretični koncepti, ki osmišljajo delo z ranljivimi in marginaliziranimi skupinami: skrbstvena etika (*ethics of care*), intersekcionalnost, pozicionalnost, reflektivnost, kontekstualizacija in utemeljena teorija (*grounded theory*) ter kolaborativna etnografija (*collaborative ethnography*).

Priročnik se opira tudi na teoretsko tradicijo **etike skrbi oz. skrbstvene etike** (*ethics of care*, Gilligan, 1982; Tronto, 1993), ki poudarja relacijsko odgovornost, pozornost do potreb udeležencev in moralni pomen vzajemne odvisnosti. Taka perspektiva izziva abstraktna, dekontekstualizirana pojmovanja znanstvene nevtralnosti ter v ospredje postavlja pomen empatije, umeščenega znanja in dolgoročne zavezanosti dobrobiti udeležencev raziskave. Hkrati vključuje kritično raziskovalno etiko (Guillemin & Gillam, 2004; Mertens, 2007), ki problematizira domnevo, da zgolj formalno izpolnjevanje zahtev etičnih odborov ali institucionalnih etičnih komisij zagotavlja etično podkovoano raziskovanje. Kritična etika poudarja pomembnost nepredvidljivih, situacijskih »etično pomembnih trenutkov« (Guillemin & Gillam, 2004) ter potrebo po refleksivnem delovanju, v okviru katerega morajo raziskovalci nenehno uravnavati metodološke

cilje in moralne obveznosti. Poleg tega participativne in dekolonialne metodologije (Smith, 2012; 2021) raziskovalce spodbujajo, da presežejo ekstraktivne raziskovalne modele ter podprejo soustvarjanje znanja, vzajemno korist in opolnomočenje skupnosti, kar zagotavlja, da imajo skupnosti od raziskav tudi dejansko korist in niso zgolj vir podatkov.

V ta namen raziskovalne metodologije v projektih pogosto vključujejo načela **participativnega akcijskega raziskovanja** (*participatory action research* – PAR) (Cornish idr., 2023), ki obravnava ranljive in marginalizirane udeležence (npr. migrante) kot strokovnjake lastnih izkušenj in soustvarjalce znanja. PAR je razumljen kot okvir za opolnomočenje udeležencev in za vključevanje njihovih perspektiv v vse faze raziskovalnega procesa. Raziskovalni pristopi naj bi zato zagotavljali, da udeleženci iz marginaliziranih in ranljivih skupin aktivno vplivajo na načrtovanje raziskave, interpretacijo podatkov in razširjanje rezultatov – s premikom od raziskovanja »o« subjektih k raziskovanju »z« njimi. Taka vključenost pomeni tesno sodelovanje z raziskovanimi posamezniki in skupnostmi, ki z njimi delajo (npr. nevladne organizacije z izkušnjami na področju zagovorništva, medkulturnega dela itd.). Participativni pristop se v metodologiji udejanja z vključevanjem udeležencev od oblikovanja raziskovalnih vprašanj do vrednotenja rezultatov.

Pomembna teoretična podlaga etičnega raziskovanja je tudi **interseksijska teorija** (Crenshaw, 1991), ki analizira prepletanje več osi izključevanja (spol, starost, rasizacijo, migrantski status, družbeni položaj ipd.) ter preučuje, kako ti statusi oblikujejo izkušnje diskriminacije in strukturirajo »(ne)vidne« oblike izključevanja. Interseksijska analiza je namenjena razkritju različnih oblik diskriminacije in prikrajšanosti, ki izhajajo iz kombinacije socioekonomskih in sociodemografskih dejavnikov. Uporaba interseksijske perspektive v raziskavi pomeni vključitev širokega spektra udeležencev z različnimi pogledi in izkušnjami, ki jih opredeljuje pripadnost »ranljivim skupinam«, ter s presečiščem teh pripadnosti (npr. manjšine, invalidi, starejši, ženske, osebe LGBTIQ+, migrantski delavci itd.). Selektivna vidnost ali nevidnost nekaterih ranljivih skupin ni nevtralna odsotnost, temveč odraža globlje ideološke hierarhije. Naslavljanje teh utišanih subjektov je ključno za razumevanje, kako se raziskovalni proces diskurzivno oblikuje, ter za izzivanje izključevalnih narativov, ki vztrajajo v številnih raziskovalnih kontekstih.

Interakcija med raziskovalci in udeleženci raziskav ni objektivno in nevtralno dejanje, temveč dialektičen proces. Kvalitativne raziskave zahtevajo soočenje raziskovalčevih lastnih predsodkov ter refleksijo o njegovi/njeni **pozicionalnosti** in **refleksivnosti**, ki od raziskovalca zahteva »aktivno refleksijo« (Soedirgo & Glas, 2020). Sama interakcija vpliva na način interpretiranja izkušenj udeležencev (vprašanje objektivnosti). Dialoško sklepanje zahteva, da je raziskovalec kritičen do lastnih načel in hipotez, ki so usmerjale prvotni raziskovalni načrt, da bi zaznal morebitna protislovja med teoretičnimi predpostavkami in dejanskimi empiričnimi ugotovitvami ter temu ustrezno revidiral raziskovalni okvir. Poseben poudarek na **refleksivnosti** raziskovalcem omogoča tudi kritično presojo lastne umeščenosti ter načine, na katere njihove identitete, institucionalne povezave in epistemološke usmeritve vplivajo na etične odločitve in raziskovalne rezultate. Refleksivnost je še posebej pomembna pri etnografskih raziskavah, saj je vključenost raziskovalca v raziskovane skupnosti vedno kontekstualna in nikoli nevtralna. Raziskovalec mora ravno tako upoštevati princip **kontekstualizacije**, ki označuje proces kritične refleksije o družbenem in zgodovinskem ozadju oziroma kontekstu raziskovanega okolja in

družbenih skupin, ki omogoča razlago in razumevanje aktualnih situacij, prav tako pa svojega raziskovalnega okolja, v okviru katerega raziskovalec deluje (Ariail Reed, 2023).

Ekstraktivizem je pojem, ki označuje raziskovalni proces, v katerem se izkušnje, diskurzi in znanje marginaliziranih skupin podredijo ter reducirajo na surove podatke, ki jih akademiki prisvajajo in krožijo predvsem znotraj zaprtih akademskih krogov. Tak ekstraktivizem prinaša nesorazmerne koristi raziskovalcem, medtem ko skupnostim ne zagotavlja materialne podpore, intelektualnega priznanja ali prispevka k družbenim bojem (Godrie, 2025). Zato izogibanje podatkovnemu **ekstraktivizmu** v etnografskih raziskavah zahteva vzpostavljanje pristnih partnerstev s skupnostmi, kar poleg pridobitve informiranega soglasja vključuje zagotavljanje vzajemnih koristi raziskave ter etične in neizkoriščevalske prakse, zlasti pri kratkoročnih projektih. Transparentno deljenje raziskovalnega procesa lahko prispeva k opolnomočenju udeležencev, namesto da bi udeleženci bili zgolj vir podatkov. Ključno je zagotoviti, da raziskava ne prinaša koristi zgolj raziskovalcem, temveč odraža interese sodelujočih skupnosti in preprečuje enosmerno koristnost (tj. ekstraktivizem).

Grounded theory, **utemeljena teorija** ali teorija, ki izhaja iz podatkov (Glaser & Strauss, 1967; Corbin & Strauss, 1990), pomeni, da se teorija oblikuje na podlagi zbranih in analiziranih podatkov, torej induktivno, brez predhodno zastavljenih hipotez, ki bi se jih preverjalo v raziskovanju. Utemeljena teorija je posebej relevantna pri raziskovanju ranljivih skupin, saj omogoča postopno razkrivanje njihovih izkušenj, pomenov in praks brez vsiljevanja zunanjih konceptualnih okvirov. S stalnim primerjanjem podatkov, z odprtim kodiranjem in razvojem kategorij raziskovalec gradi razumevanje socialnih procesov, ki strukturirajo ranljivost, dostop do virov in oblike odpora znotraj ranljivih in marginaliziranih skupin. Tak pristop krepi epistemološko občutljivost, saj spodbuja refleksijo o raziskovalčevi poziciji in zagotavlja, da analitične kategorije izhajajo iz perspektiv udeležencev, kar je ključno za etično in kontekstualno utemeljeno preučevanje marginaliziranih populacij.

Kolaborativna etnografija (Lassiter, 2005), ki temelji na soustvarjanju raziskovalnih tem, metod in analiz z osebami, ki jih raziskujemo, razveljavlja tradicionalno hierarhijo med raziskovalcem in raziskovancem ter sodelujoče postavlja v vlogo soudeležencev in soavtorjev interpretacij. V Sloveniji so se v zadnjih desetletjih pojavili pomembni premiki, med njimi vključevanje oseb z migrantskimi izkušnjami, pravičnejše plačilo in primeri soavtorstva.

Etična načela in smernice raziskovalcem omogočajo razločevanje med proceduralno etiko (formalno skladnost) in etiko v praksi (vsakodnevno moralno odločanje) ter usklajevanje obeh polj. Tak dvojni fokus odgovarja na pozive v literaturi po večji transparentnosti mikronivojskih pogajanj o etičnih vprašanjih v družbeno občutljivih raziskavah (Iphofen, 2011).

4 OSNOVNA NAČELA ETIČNEGA RAZISKOVANJA

RAZISKOVALCI MORAJO DOSLEDNO SPOŠTOVATI TEMELJNA ETIČNA NAČELA (seznam ni dokončen):²⁶

- spoštovanje človeškega dostojanstva in integritete;
- upoštevanje načela »ne škoduj«;
- zagotavljanje poštenosti in transparentnosti do udeležencev raziskav;
- spoštovanje individualne avtonomije ter dosledno pridobivanje informiranega soglasja in ohranjanje neprekinjenega dialoga z udeleženci;
- upoštevanje načela sorazmernosti: ne obremenjevati udeležencev bolj, kot je nujno, in ne presegati zastavljenih ciljev;
- zaščita potencialno ranljivih posameznikov v raziskavi;
- zagotavljanje zasebnosti, zaupnosti, varstva osebnih podatkov ter svobode odločanja in gibanja;
- spodbujanje pravičnosti in vključenosti;
- spoštovanje in varovanje okolja ter prihodnjih generacij;
- resno obravnavanje družbenih skrbi – raziskovalčeva prva dolžnost je poslušati javnost ter z njo vzpostavljati konstruktiven, transparenten in integriteten dialog;
- izhajanje iz razumevanja, da so koristi raziskav namenjene družbi, in upoštevanje vsakokratnih utemeljenih skrbi glede morebitnih tveganj raziskav (skupaj z možnostjo, da je treba nekatere raziskovalne prakse opustiti);

²⁶ Seznam je bil izoblikovan na podlagi internega gradiva – metodoloških in etičnih smernic v okviru različnih projektov Mirovnega inštituta.

- spoštovanje raziskovalne etike, ki temelji na nemanipulaciji: izogibanje napačnemu predstavljanju ali izmišljanju podatkov, rezultatov, metod in postopkov; izogibanje pristranskosti ali prevari pri načrtovanju raziskav, analizi podatkov, interpretaciji podatkov, recenzentskih postopkih, strokovnih mnenjih in drugih vidikih raziskovalnega dela.
- javno delovanje in izražanje znanstvenikov.

5 METODE IN ETIČNA RAZISKOVALNA PRAKSA

INTEGRACIJA SKRBBSTVENE IN KRITIČNE RAZISKOVALNE ETIKE, participativnega akcijskega raziskovanja (PAR), intersekcionalnosti in drugih teoretičnih konceptov, skupaj s pravnimi zahtevami, zahteva reflektivno raziskovalno prakso v vseh fazah raziskovalnega procesa. Metodološki okvir raziskav pogosto temelji na kombiniranem (*mixed-methods*) metodološkem pristopu, ki združuje več komplementarnih metod z namenom pridobiti poglobljeno, večplastno in analitično robustno razumevanje družbenih pojavov. Čeprav se raziskovalni dizajn opira na različne metodološke tradicije, ostaja jedro raziskovalnega procesa pri delu z marginaliziranimi skupinami v nevladnem sektorju in akademskem kontekstu pretežno kvalitativno. Kvalitativni pristop omogoča podrobno razumevanje kompleksnih družbenih praks, izkušenj in procesov, ki jih kvantitativne metode lahko ne zajamejo v zadostni globini. V zgodnjem 21. stoletju je prišlo do premika od tradicionalnih, hierarhično zasnovanih pristopov, ki so marginalizirane skupine obravnavali predvsem kot pasivne žrtve, k bolj participatornim raziskovalnim zasnovam. Novejše metodološke usmeritve poudarjajo vključevanje, soustvarjanje znanja in omogočanje javnega prostora za glas marginaliziranih, kar raziskovalni proces preoblikuje iz opazovanja od zunaj v sodelovalni dialog. Skupni imenovalec novejših pristopov je poudarek na vprašanju, čigavi glasovi so slišani, tj. na glasovih marginaliziranih skupin (Moree, 2018). V kontekstu raziskav migracij, marginalizacije in različnih oblik ranljivosti so taki pristopi ključni, saj omogočajo analizo subjektivnih perspektiv, odnosnih dinamik ter institucionalnih in strukturnih okoliščin, ki oblikujejo vsakdanje življenje posameznikov. Pravzaprav tak pristop pridobiva na analitični vrednosti, kajti kadar je raziskovalno delo izvedeno skupaj z marginaliziranimi skupnostmi in utemeljeno na njihovih izkušnjah, tudi bolj vpliva na vprašanja demokratične legitimnosti in učinkovitosti politik (Kopec, 2023).

Osrednjo metodološko komponento predstavljajo etnografske metode, ki raziskovalcem omogočajo podrobno spremljanje terenskih situacij, diskurzov, interakcij in praks v njihovem naravnem družbenem okolju. Pri tem je triangulacija različnih metod analitično ključen element, saj omogoča preverjanje, dopolnjevanje in medsebojno potrjevanje empiričnih ugotovitev.

Med ključne metode zbiranja podatkov²⁷ spadajo **poglobljeni in narativni intervjuji**, ki omogočajo rekonstrukcijo izkušenj, življenjskih potekov, percepcij in identitet udeležencev v njihovem lastnem jeziku in interpretativnem okviru. **Fokusne skupine** dopolnjujejo ta pristop, saj razkrivajo skupinske dinamike, normativne okvire, kolektivne izkušnje in razlike v perspektivah znotraj skupin ter med njimi. **Opazovanje z udeležbo** je še en pomemben pristop, saj raziskovalcu omogoča aktivno spremljanje interakcij in situacij v realnem času, s čimer pridobi kontekstualizirane vpogled, ki jih neposredni intervjuji pogosto ne zajamejo.

Kvalitativne metode pa se dopolnjujejo tudi z nekaterimi kvantitativnimi in inovativnimi pristopi, kot so tematsko usmerjene ankete, umetniško zasnovani participativni postopki, zbiranje avtobiografskih pripovedi ter materialnih dokumentov (fotografij, pisem in uradnih dokumentov) ter tudi sistematično zbiranje podatkov v digitalnih okoljih. Tak integrirani pristop omogoča celovitejšo interpretacijo družbenih pojavov in krepi veljavnost raziskovalnih rezultatov. Da se raziskovanje sklada z etičnimi smernicami in ima tudi ustrezno metodologijo, zagotovi pregled v okviru etičnih komisij.

ETIČNA KOMISIJA

Etična komisija deluje kot neodvisno strokovno telo, pristojno za nadzorovanje skladnosti raziskovalnih, kliničnih ali organizacijskih praks z etičnimi standardi ter regulativnimi okviri. Njena temeljna funkcija je presoja tveganja, koristi in morebitnih negativnih vplivov na posameznike ali skupnosti. Komisija ocenjuje raziskovalne protokole, preverja spoštovanje načel prostovoljnosti, zasebnosti, pravičnosti in neškodovanja ter zagotavlja transparentnost postopkov. Poleg presoje predlaganih projektov izvaja tudi nadzor nad izvajanjem odobrenih študij, obravnava pritožbe in predlaga korektivne ukrepe. S tem krepi institucionalno odgovornost ter prispeva k zaščiti udeležencev in k varovanju integritete znanstvenega dela.

Njihova naloga ni zgolj formalna kontrola skladnosti raziskave s pravili dobre prakse, temveč predvsem zagotavljanje, da je celoten raziskovalni proces zasnovan na načelih človekovega dostojanstva, integritete, varovanja podatkov, minimaliziranja tveganja ter spoštovanja pravic ranljivih in marginaliziranih posameznikov. Etične komisije tako oblikujejo okvir, znotraj katerega mora raziskovalec delovati, pri čemer se osredotočajo na več temeljnih dimenzij raziskovalne metodologije.

Raziskovalni načrt

Ena od osrednjih nalog etičnih komisij je presoja ustreznosti načrtovanega raziskovalnega dizajna. Raziskovanje mora vsebovati raziskovalni načrt, ki določa etične postopke raziskovanja. Za ustrezen pregled metodologije za terensko delo imajo ključno vlogo etične komisije posameznih institucij, kot so univerze, raziskovalni inštituti in druge organizacije, ki izvajajo raziskave z ljudmi. Pri tem se komisije osredotočajo na usklajenost med raziskovalnimi cilji, metodami

27 Na tem mestu se podrobne predstavitve metod ne bomo lotili, saj je temu namenjenih veliko literature in virov, ki so večinoma dostopni na spletu. O pomenu narativnega intervjuja in aplikacije za študije marginaliziranih skupin/migracij glejte Pajnik & Bajt 2009.

in predvidenim vplivom na udeležence. Posebej pomembno je ocenjevanje sorazmernosti med potencialnimi koristmi raziskave ter tveganjem za sodelujoče, ki mora biti jasno prepoznano, ustrezno ocenjeno in omiljeno. Komisije preverjajo, ali raziskava vključuje ustrezne varovalke za ranljive skupine. Enako pomembno je, da je raziskovalni načrt dovolj fleksibilen, da omogoča prilagoditve v terenskih situacijah, v katerih se pogosto pojavijo nepredvideni etični izzivi. Začetna faza oblikovanja raziskave mora zagotoviti pravno skladnost in etično vključevanje pri vzorčenju, rekrutiranju in postopkih pridobivanja soglasja. V fazi terenskega dela je treba ohranjati metodološko prilagodljivost, da bi raziskovalci lahko zaznali morebitne težave in se nanje ustrezno odzvali, ob hkratnem spoštovanju pravic, določenih v Listini EU o temeljnih pravicah. Po zaključku terenskega dela lahko pride v poštev tudi naknadno spremljanje posameznih primerov, da bi se zagotovila dejanska korist za ranljive udeležence ter pridobila dodatna, na njihove potrebe osredotočena perspektiva. Med fazo analize in upravljanja podatkov je treba dosledno upoštevati etična načela varovanja pravic udeležencev in raziskovalne integritete pri ravnanju s podatki. Poleg tega pravni okvir (zlasti GDPR) določa omejitve in namene shranjevanja podatkov ter pravila njihove obdelave. V fazi diseminacije je treba skrbno uravnorežiti svobodo akademskega izražanja s pravicami udeležencev do dostojanstva, zasebnosti in zaščite pred škodo. Raziskovalne skupine so hkrati zavezane k odgovornosti pri vzpostavljanju institucionalnih mehanizmov za reševanje pritožb, skladno s 47. členom Listine EU o temeljnih pravicah.

Kompetence raziskovalcev

Etične komisije ocenjujejo tudi usposobljenost raziskovalcev za delo na terenu. Pri tem ne gre samo za metodološko znanje, temveč tudi za kompetence s področja komunikacije, medkulturnega razumevanja, konfliktnosti situacij in prepoznavanja znakov psihološke stiske. Raziskovalci, ki delajo z ranljivimi populacijami, morajo biti usposobljeni za prepoznavanje dinamike moči, za izvajanje intervjujev z minimalnim tveganjem za ponovno travmatizacijo ter za vzpostavljanje zaupanja v vlogi zunanjega opazovalca ali soudeleženca. Komisije lahko zahtevajo tudi dodatne specializirane treninge, zlasti pri raziskavah, ki vključujejo travmatizirane osebe ali občutljive teme (npr. nasilje, izkušnje migracij, diskriminacija).

Oblikovanje protokola za krizne situacije in nenamerna odkritja

Terensko delo praviloma vključuje možnost soočenja z nepričakovanimi situacijami, vključno z razkritji o zlorabah, kriminalnih dejanjih, ogroženosti ali hudih psiholoških stiskah udeležencev. Zato mora raziskovalni načrt vsebovati dobro definiran krizni protokol, ki jasno določa postopke ukrepanja, odgovornosti članov raziskovalne ekipe, mehanizme za napotitev posameznika k ustreznim službam ter pravne dolžnosti raziskovalcev (npr. obveznost prijave kaznivih dejanj). Etične komisije skrbno presojujejo, ali je protokol izdelan v skladu z zakonodajo in dobrimi praksami ter ali ga raziskovalci dejansko obvladajo.

Oblikovanje informiranega soglasja

Ključno načelo raziskovalne etike je pridobivanje informiranega, prostovoljnega in razumljivega soglasja udeležencev. Etične komisije ocenjujejo jasnost, dostopnost in jezikovno

prilagojenost informacij, ki jih raziskovalci posredujejo udeležencem. Pri delu z osebami z nizko stopnjo pismenosti, migranti ali osebami, ki ne poznajo raziskovalnega sistema, je še posebej pomembno, da se soglasje ne obravnava kot birokratski obrazec, temveč kot kontinuiran proces pogajanja, preverjanja razumevanja in potrjevanja pripravljenosti na sodelovanje.

Načini hrambe in varovanja podatkov

Etične komisije zahtevajo natančno opredelitev protokola za hrambo podatkov, ki mora biti skladen z GDPR. To vključuje varno shranjevanje, omejitve dostopa, časovne okvire hrambe, postopke anonimizacije ali psevdonimizacije ter načrt brisanja podatkov. Poseben izziv predstavlja digitalizacija raziskovalnih procesov, pri čemer je treba predvideti tveganje, povezano z digitalnimi sledmi, samodejnimi oblačnimi varnostnimi kopijami, zlorabami, hekerskimi vdori ter algoritmičnim tveganjem pri uporabi umetne inteligence v obdelavi transkriptov.

Potreba po vzpostavitvi protokola digitalne etike

Zaradi porasta raziskovanja v digitalnih okoljih (spletne skupnosti, družbena/družabna omrežja, digitalne sledi) etične komisije vedno pogosteje zahtevajo posebne protokole digitalne etike. Ti vključujejo smernice o pridobivanju podatkov v spletnih prostorih, prepoznavanju meja med javnim in zasebnim digitalnim prostorom, zagotavljanju varnosti shranjenih digitalnih podatkov in ocenjevanju tveganja, povezanega z digitalno identiteto udeležencev. Spletno okolje torej predstavlja sodobne izzive, zato se morajo etične komisije in raziskovalci sistematično soočiti z dilemami digitalnega odtisa, uporabe komercialnih oblačnih storitev, dolgoročne arhivske hrambe podatkov, uporabe umetne inteligence (UI) ter z vprašanji, povezanimi z avtomatiziranimi orodji za transkripcijo in analizo. Pri tem je treba zagotoviti popolno skladnost z GDPR, previdnost pri uporabi storitev, ki lahko hranijo podatke zunaj EU, ter transparentnost glede tveganja, ki ga digitalna orodja prinašajo za udeležence.

ODPRTA ZNANOST

Načelo odprte znanosti temelji na prostem dostopu do znanstvenih objav, odprtem deljenju raziskovalnih podatkov in metod ter uporabi odprtih in interoperabilnih infrastruktur. Odprta znanost je osrednji normativni in operativni okvir razvoja Evropskega raziskovalnega prostora (ERA),²⁸ vključno z Evropskim oblakom odprte znanosti (EOSC),²⁹ katerega cilj je omogočiti dostop znanosti raziskovalcem, inovatorjem, podjetjem in državljanom za namene raziskav, inovacij in izobraževanja. ERA, še posebej v okviru programa Obzorje Evropa, uvaja obvezne prakse odprte znanosti in zahteva implementacijo nekaterih minimalnih standardov:³⁰

- deljenje raziskav (*open access*) z **odprtim dostopom do objav, podatkov, programske opreme in drugih raziskovalnih rezultatov** po načelih FAIR: *Findable, Accessible,*

28 European Research Area, <https://www.gov.si/zbirke/projekti-in-programi/era/>.

29 European Open Science Cloud, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/sl/policies/open-science-cloud>.

30 Povzeto po: https://projekt-spoznav.si/wp-content/uploads/2023/10/2023-06-23_Spoznav-1predstavitev_Politike_OZ_v_ERA_MP-CTK.pdf.

*Interoperable, Reusable*³¹ z uporabo principa »odprto, kolikor je mogoče; zaprto, kolikor je nujno«, ki omogoča tehtanje med odprtostjo, etičnimi omejitvami, komercialnimi interesi in pravnimi okviri. Proces prilagoditve podatkov načelom FAIR vključuje standardizacijo metapodatkov, interoperabilne formate in jasno določene pogoje ponovne uporabe;

- zagotavljanje preverjanja in ponovljivosti rezultatov (*reproducibility*);
- upravljanje z raziskovalnimi podatki (*Research Data Management – RDM*), ki je obvezno za projekte, ki ustvarjajo ali ponovno uporabljajo podatke, ter načrt ravnanja z raziskovalnimi podatki (*Research Data Management Plan – RDMP*), ki pa ni vedno zahtevan že ob prijavi na razpis.

Tudi evropski predpisi in slovenska nacionalna zakonodaja utemeljujejo odprto znanost.³² Zaveza po odprti znanosti je zapisana v **Zakonu o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti (ZZrID)**,³³ katerega 41. člen opredeljuje obvezo do odprtega dostopa do vseh recenziranih znanstvenih objav in raziskovalnih podatkov ter drugih rezultatov raziskav v okviru raziskav, sofinanciranih z javnimi viri najmanj v višini 50 odstotkov. **Zakon o dostopu do informacij javnega značaja (ZDIJZ)**³⁴ v točki č 6. člena predvideva, da organi zagotavljajo ponovno uporabo raziskovalnih podatkov s posredovanjem v svetovni splet z objavo v odprtih formatih, **Uredba o izvajanju znanstvenoraziskovalnega dela v skladu z načeli odprte znanosti**³⁵ pa v 2. členu določa, da morajo izvajalci znanstvenoraziskovalne dejavnosti zagotoviti odprti dostop do digitalnih različic znanstvenih publikacij in drugih rezultatov raziskav, ki so obravnavani v teh publikacijah ter so nujni za ponovitev raziskav ali za ponovno uporabo rezultatov raziskav v drugih raziskavah.

Obveznost odprtega dostopa torej pomeni, da morajo upravičenci zagotoviti odprti dostop do vseh recenziranih znanstvenih publikacij, ki nastanejo kot rezultat financiranja, vključno z znanstvenimi članki, monografijami in drugimi obsežnejšimi publikacijami.³⁶

Toda odprta znanost predstavlja tudi izzive,³⁷ med drugim vprašanje **vloge komercialnih deležnikov** in vprašanje avtonomije raziskovalnih organizacij, saj so v zdajšnjih razmerah komercialni (tudi monopolistični) akterji **pomemben nosilec infrastrukture, zlasti zaradi**

31 Načela FAIR (Findable – najdljivi, Accessible – dostopni, Interoperable – povezljivi, Reusable – ponovno uporabni), <https://www.go-fair.org/fair-principles/>.

32 Podrobnejši pregled na: https://projekt-spoznaj.si/wp-content/uploads/2023/10/2023-09-14_Nacionalna_zakonodaja_na_podrocju_odprte_znanosti_MP-CTK.pdf.

33 Uradni list RS, št. 186/21 in 40/23, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7733>.

34 Uradni list RS, št. 51/06, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO3336>, ki uresničuje Direktivo EU 2019/1024 o odprtih podatkih in ponovni uporabi informacij javnega sektorja, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=CELEX:32019L1024>.

35 Uradni list RS, št. 59/23, https://www.uradni-list.si/_pdf/2023/Ur/u2023059.pdf.

36 Problem nastane v hibridnih revijah, ki so le deloma odprte (le tisti članki, za katere avtorji plačajo APC – *article processing charge* – stroški obdelave članka), kar je tudi problematično z vidika teženj odprtega dostopa znanosti. Prav tako pa plačilo APC za odprte objave v hibridnih revijah ni upravičen strošek v pogodbah o financiranju. Obzorje Evropa ponuja brezplačne objave na založniški platformi Open Research Europe, <https://open-research-europe.ec.europa.eu/>.

37 Povzeto po: https://projekt-spoznaj.si/wp-content/uploads/2023/10/2023-06-23_Spoznaj-1predstavitev_Politike_OZ_v_ERA_MP-CTK.pdf.

analitičnih orodij in podatkovnih platform. Uveljavljata pa se načelo zmanjševanja odvisnosti od komercialnih informacijskih sistemov in spodbuda za uporabo odprtih sistemov za zagotavljanje avtonomije raziskovalnih organizacij. Tak pristop krepi institucionalno avtonomijo, povečuje transparentnost raziskovalnega procesa in zmanjšuje tveganje, povezano z lastniškimi/komercialnimi formati ter omejeno interoperabilnostjo. Izziv je tudi deljenje občutljivih podatkov. **Odprta znanost sicer predvideva izjeme od odprtega deljenja,** ko bi tako deljenje ogrožalo zakonite interese upravičenca, vključno s komercialnim izkoriščanjem, ali bi bilo v nasprotju s pravnimi ali konkurenčnimi omejitvami, vključno z interesi EU ali s pogodbenimi obveznostmi upravičenca. Omejitve je treba jasno utemeljiti v načrtu ravnanja z raziskovalnimi podatki (RDP).

Pri vsem tem pa se pojavlja utemeljeno vprašanje skupnega hranjenja in deljenja **občutljivih raziskovalnih podatkov**,³⁸ ki so lahko predmet zlorabe. Dodatno odprto vprašanje torej ostaja, ali podatki, ki vključujejo ranljive skupine, sami po sebi utemeljujejo omejitev deljenja in dostopa do teh podatkov; presoja mora biti skladna z etičnimi načeli, uredbo GDPR, oceno tveganja in načelom minimizacije škode. Raziskave, ki vključujejo ranljive skupine (npr. migrante brez urejenega statusa, posameznike z izkušnjo preganjanja, žrtve nasilja, etnične ali verske manjšine), so namreč povezane z večjim tveganjem škode ob neustrezni obravnavi podatkov, zato so etična načela varovanja pred škodo, spoštovanje dostojanstva in načelo pravičnosti še posebej aplikabilni.

Načelo »*odprto, kolikor je mogoče; zaprto, kolikor je nujno*« vzpostavlja ravnotežje med integriteto raziskovalnega procesa in zaščito osebnih ter občutljivih podatkov. V tem primeru je treba upoštevati normativno izhodišče, da je odprtost privzeta, vendar ne absolutna. Prisotnost ranljivih skupin v raziskavi je namreč lahko legitimna podlaga za omejitve, vendar pod pogojem, da obstaja utemeljena ocena tveganja. Ključno je vprašanje možnosti identifikacije in razkritja. Če je mogoče z visoko verjetnostjo ponovno identificirati posameznike ali majhne skupnosti, še posebej v kontekstih marginalizacije ali diskriminacije, je omejitev dostopa pravno in etično upravičena. Tudi če obstaja tveganje sekundarne viktimizacije ali poslabšanja družbenega položaja, je omejevanje dostopa utemeljeno.

Rizične situacije, ki lahko ogrozijo sodelujoče, vključujejo:

- majhne, lokalno prepoznavne skupnosti (prepoznavo iz konteksta);
- podatke, povezane s stigmatiziranimi praksami ali statusi;
- podatke, ki bi lahko omogočili posredno identifikacijo na podlagi kombinacije spremenljivk;
- politično občutljive kontekste, v katerih lahko objava podatkov vodi do represivnih ukrepov.

V teh primerih mora raziskovalec utemeljiti, zakaj anonimizacija ali deidentifikacija ne zadostujeta za odprto objavo. Kvalitativni podatki (pridobljeni npr. z intervjuji, s fokusnimi

38 Problem ni odprti dostop do znanstvenih publikacij, ampak do raziskovalnih podatkov, na katerih publikacije temeljijo.

skupinami in terenskimi zapisi) pogosto vključujejo narativne elemente, ki omogočajo kontekstualno identifikacijo kljub formalni anonimizaciji. Zato kvalitativni podatki o ranljivih skupinah pogosto zahtevajo ali strogo reguliran dostop ali popolno omejitev deljenja. **Priporočena postopkovna rešitev je opredelitev nevarnosti in omejitev v RDP.** V skladu s smernicami Obzorja Evropa in EOSC je primerno, da raziskovalci v načrtu ravnanja z raziskovalnimi podatki (*Research Data Management Plan – RDMP*) natančno ocenijo, ali bi lahko odprti dostop povzročil škodo, in predlagajo nadomestne rešitve:

- uvedbo kontroliranega dostopa do podatkov (npr. dostop le za akreditirane raziskovalce),
- deljenje samo agregiranih podatkov,
- deljenje sintetičnih podatkov,
- popolno omejitev z jasno utemeljitvijo.

Ranljivost se torej obravnava kot pogojna, ne pa absolutna kategorija. Ranljive skupine so pomemben indikator tveganja, ki lahko legitimno vodi do omejitev pri odprtem deljenju podatkov, vendar le ob jasni analizi tveganja, skladni z GDPR, etičnimi standardi in načeli odprte znanosti. Ključno merilo ni status skupine, temveč verjetnost in resnost možne škode za skupino, če bi podatki postali prosto dostopni.

6 TERENSKO DELO IN ETIČNE DILEME

Raziskovanje, ki vključuje ranljive in marginalizirane skupine, odpira specifične in kompleksne etične izzive pri dostopu do njihovega življenja in raziskovanju njihovih izkušenj v družbi (Miller & Bell, 2002). Ti izzivi izhajajo iz strukturnih neenakosti in razmerij moči, ki se lahko ponovno vzpostavljajo v raziskovalnem procesu. Nekaj etičnih dilem je predstavljenih v nadaljevanju.

Razumevanje in privolitev

Privolitev v sodelovanje v raziskavi je pogosto razumljena kot administrativno dejanje, a mora biti obravnavana kot kontinuiran, dinamičen in dogovorjen proces (Hammersley & Traianou, 2012). Poleg zakonske obveznosti po GDPR za obdelavo osebnih podatkov predstavlja tudi etično dolžnost, saj morajo raziskovalci zagotoviti resnično informirano privolitev udeležencev, ki se lahko soočajo z jezikovnimi ovirami, nizko pismenostjo ali nepoznavanjem raziskovalnih postopkov. Izziv je razlaga abstraktnih raziskovalnih ciljev na kulturno ustrezne, razumljive in dostopne načine.

Tveganje škode in ponovne travmatizacije

Raziskovalci morajo predvideti in obvladovati potencialno škodo, zlasti pri delu z udeleženci, katerih izkušnje travme se odražajo v njihovih pripovedih (Liamputtong, 2007). Med raziskovanjem lahko pride do ponovnega obujanja bolečih življenjskih izkušenj (povezanih z nasiljem, razseljenostjo), kar lahko sproži čustveno stisko. Raziskovalci morajo škodne učinke predvideti in jih omiliti, čeprav pogosto nimajo predhodnega vpogleda v osebne zgodbe udeležencev. Izogibanje škodi in ponovni travmatizaciji je moralna obveznost v okviru etike skrbi in jo podpirajo tudi 1., 3. in 4. člen Listine EU o temeljnih pravicah.

Zaupnost in anonimnost v majhnih skupnostih

Ključno etično tveganje predstavlja razkritje identitete ali nezadostna zaščita zasebnih informacij. Anonimizacija v majhnih, tesno povezanih skupnostih (državi, regiji, lokalni skupnosti)

morda ne zadošča, saj lahko posamezniki ostajajo prepoznavni (Kaiser, 2009). Tveganje se pojavlja tudi, kadar pri raziskavi sodelujejo kulturni mediatorji, kadar prihaja do napetosti znotraj skupnosti ali kadar bi bili ranljivi posamezniki izpostavljeni državnim institucijam oziroma politikam, ki kriminalizirajo določene situacije (tak primer je kriminalizacija migracij, glejte Kogovšek Šalamon, 2020). Pri poročanju so zato pomembni dodatni varovalni ukrepi, vključno s prilagoditvijo kontekstualnih podatkov brez izkrivljanja pomena, skladno z obveznostmi GDPR glede anonimizacije in s pravico do zasebnosti iz 7. člena Listine EU o temeljnih pravicah. Dodatno tveganje predstavlja možnost stigmatizacije, diskriminacije ali kriminalizacije udeležencev, tudi pri objavi rezultatov. Za njeno preprečevanje je treba sprejeti ukrepe za zmanjševanje tveganja, vključno z vključevanjem udeležencev v evalvacijo raziskovalnih izsledkov.

Razmerja moči in reprezentacija

Raziskovalci morajo priznati, da institucionalne in družbene hierarhije oblikujejo odnose med njimi in udeleženci (Bourdieu, 1999). Raziskovalci imajo epistemološko in institucionalno avtoriteto, zaradi česar se lahko udeleženci počutijo prisiljene sodelovati ali se predstaviti na način, ki je v skladu s pričakovanji. Ob tem obstaja tveganje vsiljevanja zunanjih interpretacij, zlasti kadar se pripovedi skupnosti razlikujejo od prevladujočih družbenih diskurzov. Razmerja moči so tudi predmet določb o nediskriminaciji iz 20. in 21. člena Listine EU o temeljnih pravicah.

Porazdelitev koristi in recipročnost

Raziskovalci se morajo izogibati praksam epistemskega ekstraktivizma ter iskati načine, ki omogočajo, da je raziskovanje lahko koristno tudi za udeležence in preseže zgolj zbiranje podatkov (Israel & Hay, 2006). Etične napetosti nastajajo, kadar koristi raziskave ostajajo pretežno akademske ali politične, brez neposrednega vpliva na izboljšanje položaja udeležencev. Raziskovalci se morajo zavedati tudi tveganja zlorabe ali napačne interpretacije svojih rezultatov ter posledic, ki jih to lahko povzroči za skupnosti. Pomembna so tudi vprašanja soavtorstva, finančne kompenzacije in vračanja znanja. Participativne raziskovalne metode niso pravno predpisane, vendar izhajajo iz načel dostojanstva in enakosti v etiki raziskovanja.

Vratarji in posredniki dostopa (*gatekeepers*)

Raziskovalci pogosto uporabljajo posrednike – nevladne organizacije, skupnostne voditelje, kulturne mediatorje, socialne delavce – za dostop do udeležencev. Ti lahko vplivajo na to, kdo bo sodeloval in kako bo govoril, kar lahko povzroči pristranskost. Zaradi tega morajo raziskovalci dobro poznati raziskovalno okolje in se posvetovati s soraziskovalci ter z etičnimi ali s svetovalnimi odbori.

Raziskovalna utrujenost

Majhne ali prepogosto raziskovane skupnosti lahko razvijejo t. i. raziskovalno utrujenost (*research fatigue*, glejte Clark, 2008). Ta se kaže kot nezaupanje, odpor ali občutek instrumentalizacije, kar negativno vpliva na kakovost podatkov in etično integriteto raziskave. Raziskovalna

utrujenost je relevantna tudi z vidika načela sorazmernosti in pravičnosti obdelave podatkov po GDPR.

Zagovorništvo proti nevtralnosti

Pri delu z ranljivimi in marginaliziranimi posamezniki raziskovalci pogosto občutijo napetost med akademsko distanco in etično-politično zavezanostjo socialni pravičnosti (Fine, 2006). Raziskovalci se morajo odločati, ali naj zavzamejo eksplicitno zagovorniško vlogo ali ohranijo akademsko nevtralnost, zlasti v kontekstih družbenih nepravilnosti. Prav tako so pravno zavezani ukrepati v primerih zaznanega kaznivega dejanja, medtem ko morajo biti previdni pri praksah zagovorništva, ki bi lahko vodile v nezakonito razkritje osebnih podatkov.

7 INTERVJUJI Z RAZISKOVALKAMI IN RAZISKOVALCI

INTERVJUJI Z RAZISKOVALKAMI IN RAZISKOVALCI SO RAZKRILI ŠTEVILNE IZZIVE in etične dileme, ki so podlaga za oblikovanje etičnih smernic. V tem delu vključujemo citate posameznih raziskovalcev. Njihove izkušnje so raznolike: nekateri se intenzivneje soočajo z dilemo uravnavanja zagovorniške in raziskovalne vloge, drugi te dileme ne doživljajo kot posebno obremenjujoče. Pri vseh pa se pojavljajo raznovrstne etične dileme, ki jih raziskovalci razrešujejo znotraj raziskovalnih skupin in v dialogu s sodelavci.

Mi smo imeli veliko več časa, ker smo se zavedali, da ti za dobro terensko delo rabiš imeti čas, da se poglobiš, da imaš lahko te sestanke projektne skupine, kjer se lahko mogoče punce ena drugi tudi zjokajo ali pa potožijo ali pa povejo, to pa to se je zgodilo, izmenjujejo zgodbe. (Intervju 2, 22. 9. 2025)

Dileme, kot so kompleksnost terena, raznolikost raziskovanih skupnosti, pridobivanje privolitve v sodelovanje, preprečevanje škode, zaupnost v majhnih skupnostih, razmerja moči ter recipročnost in zagovorništvo, odražajo ne le reflektivne in relacijske etične perspektive, temveč tudi pravne izzive v kontekstu EU.

V resnici sva se veliko pogovarjala o tem, ko ti daš informirano soglasje, ki je birokratski jezik, če govorimo o povprečni izobrazbi srednjega razreda, ljudje pogosto ne razumejo, kaj je informirano soglasje. Pred njih postaviš A4-list poln informacij, ki jih ne razumejo, in že tu nastane dilema, kako to predstaviti, da se ne ustrašijo. (Intervju 4, 15. 9. 2025)

Njihovo neustrezno obravnavanje pomeni tveganje kršitev raziskovalne etike in hkrati potencialno pravno odgovornost v okviru evropskega pravnega reda. Intervjuji so razkrili večplastne izzive, ki pomembno oblikujejo raziskovalni proces pri delu z ranljivimi skupinami.

Med ključnimi problemi so **različne stopnje metodološke usposobljenosti**, različno razumevanje izvedbe posameznih metod ter neenakomerne ravni terenskih izkušenj. Zato se kot nujen ukrep izkaže potreba po sistematičnem treningu raziskovalcev pred nastopom terenskega dela, ki bi zajemal teoretske osnove, tematske vsebine, metodološke pristope in praktične vidike terenskega raziskovanja. Sodelovanje med mlajšimi in starejšimi raziskovalci je tudi ključnega pomena za učenje in prenos znanja, saj je pridobljena »kilometrina« pri raziskovalnem

delu bistvena, ker omogoča razvoj strokovne presoje, odnosnih veščin ter etično zrele in pre-mišljene raziskovalne prakse.

Ena osrednjih napetosti se nanaša na razlikovanje med **viktimizacijo in opolnomočenjem intervjuancev**. Raziskovalci pogosto opozarjajo, da obstaja tveganje reprodukcije pasivne vloge posameznikov (žrtev) in ekstrakcije znanja brez ustrezne povratne vrednosti ali vključujočega sodelovanja skupnosti.

Zdaj sploh kaj je travma, kaj je zdaj definicija travme, kaj je za koga travma, tudi kako jaz doživljam travmo? Ali je to res travma za njo [intervjuvanko]? Vsa ta vprašanja si zastavljaš, da ne bi jaz reinterpreterjala nečesa skozi travmatično. (Intervju 7, 15. 10. 2025)

Pri tem se morajo raziskovalci zavedati, da intervjuvanci dogodke opisujejo z vidika svojih partikularnih izkušenj, kar zahteva kritično refleksijo raziskovalcev pri interpretaciji podatkov in izogibanje posploševanju ali reprezentacijskim pastem.

Pogosta težava, ki so jo izpostavili sogovorniki, je **raziskovalna utrujenost**, še posebej v nevladnem sektorju, v katerem so organizacije pogosto čezmerno obremenjene z nenehnimi raziskovalnimi zahtevami različnih institucij, npr. z intervjuji. Prav tako so raziskovalno utrujeni tudi sodelujoči iz marginaliziranih skupin, ki se jih kdaj tudi po nepotrebnem večkrat obremenuje s sodelovanjem v raziskavah, kar ustvarja nekakšen avtomatizem sodelovanja, hkrati pa tudi naveličanost izpostavljanja njihovih zgodb.

Z raziskovanjem je povezano tudi tveganje **retravmatizacije**, predvsem pri tistih, ki delijo izkušnje nasilja, diskriminacije ali izključevanja.

Je tudi jokal, s čimer ni nič narobe. Seveda ga nisem pustila samega, pospremila sem ga do avtobusne postaje, z njim sem se pogovarjala še uro in pol, šla sva v trgovino, kjer je dobil bon. Nisem ga mogla kar pustiti oditi. Zavedam se pa, da je morda prišlo do ponovne travmatizacije. (Intervju 3, 17. 9. 2025)

In jaz sem trenutno na poziciji, da sploh mi moramo nehati delati intervjuje z marsikom, ker jih ne rabimo še več, ker dejansko retravmatiziramo ljudi. (Intervju 2, 22. 9. 2025)

Pomembno je opozoriti, da interpretacija retravmatizacije ni vedno nedvoumna in je odvisna od raziskovalčeve senzibilnosti, metodološke usposobljenosti ter konteksta raziskovalnega srečanja. Nekateri sodelujoči iz ranljivih in marginaliziranih skupin namreč izkazujejo hvaležnost za priložnost, da jih je nekdo poslušal, da se zavejo, da niso sami, da se njihove zgodbe delijo in morebiti tudi prispevajo k spremembam v družbi.³⁹

Večkrat sem se znašla ravno v obratni situaciji, kjer je intervju ponudil priložnost, da ljudje sploh spregovorijo o svojih težkih situacijah in da jih pri tem nekdo res posluša. (Intervju 1, 26. 9. 2025)

39 Tu je npr. izstopajoč primer izbrisanih, katerih akcijsko raziskovalno angažiranje nevladnih organizacij je (vsaj delno) prispevalo k prepoznavanju in pripoznavanju njihove zgodbe in krivic, ki so se jim zgodile (glejte Dedič, Jalušič & Zorn, 2003; Kogovšek Šalamon, 2007; Mirovni inštitut, 2020; Časopis za kritiko znanosti: Zgodba nekega izbrisa, 2008), za več publikacij glejte <https://www.mirovni-institut.si/izbrisani/ckz-zgodba-nekega-izbrisa/index.html>.

Posebno etično vprašanje je **kompensacija sodelujočih**. V velikih mednarodnih konzorcijih je pogosto težko zagotoviti pravično in dostojanstveno nadomestilo za prispevke ranljivih skupin, bodisi zaradi administrativnih omejitev bodisi zaradi toge projektne finančne strukture. To prinaša tveganje instrumentalizacije sodelujočih in zmanjšuje občutek partnerskega odnosa.

Ko smo šli med ljudi, smo jim vedno nekaj dali, to vedno delamo, kadar delamo s takšnimi skupinami, da finančno povrnemo čas, ki ga porabijo za pogovor z nami. Včasih damo vavčerje za trgovine ali kaj podobnega. Tudi prinesli smo v družino s seboj hrano, ko smo šli delat fokusne skupine. (Intervju 1, 26. 9. 2025)

Intervjuji z ranljivimi skupnostmi namreč terjajo etično poglobljen pristop, ki temelji na dajanju glasu, aktivnem poslušanju, empatiji in spoštovanju.

Tukaj se mi zdi, da je vloga, in tudi tako sem poskušala ravnati v teh intervjujih, predvsem empatično poslušanje v bistvu, da pristopaš z neko čustveno in z neko senzibilno, emocionalno-senzibilno komunikacijo v bistvu. (Intervju 7, 15. 10. 2025)

Ključni element je zato **strukturiran pointervjujski proces**, ki vključuje izkaz hvaležnosti, vzpostavljanje solidarnosti, krepitev zavezništov in zagotovitev inkluzivne interpretacije rezultatov, ki priznava vlogo sodelujočih kot aktivnih in delujočih posameznikov.

Občutljivo vprašanje ostaja ravnanje v primerih, v katerih raziskovalci naletijo na potencialno **nezakonita dejanja**. To terja jasno etično-proceduralno ureditev, ki usklajuje zaščito sodelujočih, pravne obveznosti raziskovalcev in integriteto znanstvenega dela.

V ... raziskovanju se mi je denimo zgodilo, da je udeleženka povedala, [dejanje, ki je potencialno nezakonito]. Načeloma bi morala to kot raziskovalka prijaviti, a je težko retroaktivno razmišljati. Zato se mi zdi prav, da te stvari [obveznost prijave nezakonitih dejanj] napoveš vnaprej. Da če pride do razkritja, imaš kot raziskovalka dolžnost in odgovornost ukrepati. Hkrati pa obstaja tveganje da se bodo ljudje zaradi tega zaprli. Dvorezen meč. (Intervju 4, 15. 9. 2025)

Pri intervjujih z raziskovalci se je pokazal tudi pogosto zanemarjen vidik v znanstvenem raziskovanju, to je skrb za stiske in dileme raziskovalcev samih.

Ostajale (smo) 'available' vsem tem intervjuvancem še po tem, po intervjuju. In zdaj, če je zdaj čas, se je zgodilo meni in par raziskovalkam tukaj, da je šlo to v smer, ko je postalo naporno. Od tega, da je bil ta transfer skoraj, da smo potem mi postali tista oseba, ki so mislili, da zdaj smo pa prijatelji, zdaj se bomo pa družili, zdaj bomo se me poročile z njimi, če so bili moški. In to je bilo kar naporno. Na to te noben ne pripravi, ker ti si prijazen, vljuden, odprt, empatičen in to se lahko zamiksa v: »Zdaj sem končno dobil v Sloveniji novega prijatelja.« (Intervju 2, 22. 9. 2025)

Izkaže se namreč, da se pri osebah, ki izvajajo intervjuje, pojavljajo pomembne razlike v obremenitvah, povezanih tako s številom opravljenih razgovorov kot z njihovo vsebino, kadar gre za delo z ranljivimi skupinami. Nekateri raziskovalci opravijo večje število intervjujev, zato so izpostavljeni intenzivnejši emocionalni, kognitivni in organizacijski obremenitvi, drugi pa sodelujejo le občasno, kar vpliva na dinamiko znotraj raziskovalnega tima in na delitev odgovornosti. Ta asimetrija odpira vprašanje pravične porazdelitve dela in vzpostavljanja podpornih mehanizmov, ki tako neravnovesje ublažijo.

Pomemben podporni mehanizem je za mnoge možnost in potreba po zunanji superviziji. Raziskovalci pogosto poudarjajo, da razprava o občutljivih vidikih terena znotraj tima ni vedno mogoča zaradi časovnih, relacijskih ali organizacijskih omejitev. Zunanja supervizija, dopolnjena z intervizijskimi delavnicami, lahko zagotovi strokovno refleksijo, preprečuje izgorelost in krepi etično presojo v zahtevnih situacijah.

Mislim tudi, da včasih sami projekti niso etični, ker od raziskovalcev pričakujejo, da bodo opravili dvajset intervjujev z osebami v riziku vračanja. Brez kakršnekoli supervizije ali psihološke podpore za raziskovalce. To se mi zdi res problematično. Ljudje nam zaupajo izjemno zapletene zgodbe, ki jih ni mogoče rešiti s klicem na center za socialno delo ali policijo. Včasih je treba zelo premisliti, kaj sploh lahko naredimo, da jim ne povzročimo dodatne škode. (Intervju 3, 17. 9. 2025)

Praktični vidiki dela na terenu vključujejo tudi potrebo po službenih telefonih ali namenski komunikacijski opremi. Osebna uporaba zasebnih naprav lahko vodi v nenamerne klice, posege v zasebnost ter občutek stalne dosegljivosti, kar povečuje obremenjenost raziskovalcev in slabi zmožnost jasno opredeljenih delovnih meja.

Kaj če bo nekdo vzpostavil neželen stik z mano? S sodelavcem sva zato v projektu uvedla preventivne strategije. Kupila sva predplačniško številko, da nisva klicala iz osebnih telefonov. Telefon sem po popoldnevih ugašala. Veliko sva premislila, ali se izpostaviti z imenom in s priimkom. (Intervju 4, 15. 9. 2025)

Ena osrednjih dilem pri terenskem raziskovanju je dilema glede zagovornišтва. Raziskovalci se pogosto znajdejo med dvema poloma: na eni strani je nuja ohranjanja analitične distance in profesionalne nevtralnosti,⁴⁰ na drugi pa etična zaveza, da s svojim delom prispevajo k vidnosti marginaliziranih skupin in tematik – torej aktivno zagovornišтво. Primer izbrisanih kaže, da znanstveno delo lahko dolgoročno prispeva k družbenemu pripoznanju in popravi krivic. Vendar pa so številne ranljive skupine – migranti, prosilci za azil, osebe brez dokumentov ipd. – dandanes še vedno v težkem položaju. To odpira vprašanje, kako lahko raziskovalci pomagajo, ne da bi presegli profesionalne meje ali nadomestili funkcije, ki bi jih morale zagotavljati institucije. Etične smernice in raziskovalni protokol bi zato moral upoštevati tudi umeščenost raziskovalcev, njihovo ranljivost in etične izzive med terenskim delom in raziskovalnimi procesi. Blaženje tveganja vključuje tudi skrb za varnost raziskovalcev.

Soočanje s temi izzivi zahteva jasne protokole, stalno refleksijo ter podporne strukture, ki omogočajo etično, odgovorno in trajnostno raziskovalno delo. Na podlagi izvedenih intervjujev in pravno-teoretičnih etičnih načel smo oblikovali predloge in smernice za etično raziskovanje.

40 Absolutna nevtralnost seveda ni mogoča, kar smo obravnavali v začetnem delu o raziskovalni pozicionalnosti.

8 PREDLOGI IN SMERNICE

8.1 PODPORA RAZISKOVALKAM_CEM

Etične smernice integrirajo teorije raziskovalne etike, temeljne pravice, vsebovane v pravu EU in konvencijah ZN, dobre prakse in praktična orodja za raziskovalce in zagovorniške organizacije – vključno z izobraževalnimi moduli, napotitvenimi mehanizmi in s predlogi za krepitev zmogljivosti.

Etične smernice v raziskovanju so tradicionalno usmerjene predvsem v zaščito sodelujočih oseb in skupnosti. Vendar pa etično blagostanje, umeščenost in ranljivosti raziskovalcev postajajo vse pomembnejši del refleksivne in odgovorne znanosti. Raziskovalci niso nevtralni opazovalci, temveč utelešeni, umeščeni in afektivni akterji, katerih umeščenost, čustvovanje in varnost lahko pomembno oblikujejo raziskovalni proces in njegove epistemološke izide (Dickson-Swift idr., 2007; Guillemin & Gillam, 2004; Ellis, 2007). Etično raziskovanje zahteva stalno refleksivnost in preizpraševanje lastne identitete, privilegijev in izhodišč v odnosu do terena, sodelujočih in institucij. Refleksivnost je tako epistemološka kot etična – priznava relacijske dinamike in razmerja moči, vgrajene v raziskovalna srečanja (Rose, 1997; Pillow, 2003).

Terensko delo, zlasti v občutljivih ali tveganih okoliščinah (npr. v konfliktnih okoljih, marginaliziranih skupnostih ali pri raziskovanju diskriminacije in travme), lahko raziskovalce izpostavi psihični stiski, moralnim dilemam ali celo fizični nevarnosti. Varnost raziskovalcev in njihova čustvena blaginja morata biti vodilo v raziskovalnih skupnostih. Da bi bilo raziskovalcem med raziskovalnim delom lažje, se lahko lotijo podpornih/terapevtskih praks. Etični protokoli za raziskovalce zato lahko (med drugim) vključujejo:

- institucionalne ocene tveganja pred terenskim delom, vključno z varnostnimi načrti in s kontakti za nujne primere oziroma kontakti za pomoč;
- psihološke podporne mehanizme, poterenske razbremenilne pogovore, deljenje izkušenj, svetovanja; določitev osebe, lahko tudi zunaj institucije, ki je zadolžena za supervizijo (Bloor idr., 2010); supervizijske razprave, da se raziskovalci razbremenijo in kritično premislijo, kako osebno ozadje, kulturne predpostavke in institucionalni pritiski oblikujejo njihove interpretacije in stiske;

- vodenje refleksivnih dnevnikov, v katerih raziskovalci beležijo spreminjajoče se umeščenosti in čustva na podlagi terenskega dela (Finlay, 2002);
- priznanje čustvenega dela kot legitimnega znanstvenega dela, zlasti v kvalitativnih in etnografskih raziskavah (Dickson-Swift idr., 2009).

Čustvena obremenitev raziskovanja – zlasti pri obravnavi občutljivih tem, kot so nasilje, razizem in diskriminacija – mora biti predvidena in obravnavana kot etična obveznost, ne kot zasebno breme. Raziskovalci pogosto krmarijo med zapletenimi etičnimi dilemami, vključno z dvojnostjo vlog, grajenjem zaupanja in možnostjo pretirane vpletenosti ali čustvene zapletenosti (Ellis, 2007). Etična odgovornost presega posamezne raziskovalce in vključuje institucionalno ter strukturno raven. Zato naj protokoli etične dileme sistemsko obravnavajo:

- jasno določene meje v odnosih med raziskovalcem in sodelujočimi, zlasti pri dolgotrajnih etnografskih terenskih raziskavah (npr. uvedba službenih telefonov);
- etične strategije zaključevanja, ki preprečujejo instrumentalizacijo sodelujočih ali skupnosti (Mauthner idr., 2002);
- kolektivno odgovornost pri skupinskem delu – zagotavljanje etične skladnosti in medsebojne skrbi med raziskovalci;
- vključitev dobrobiti raziskovalcev in etike skrbi v usposabljanja ter etične presoje raziskav (Tolich, 2016);
- prepoznavanje in ublažitev institucionalnih pritiskov, ki lahko ogrozijo etično integriteto, kot so konkurenčni razpisni mehanizmi ali indeksacijski pritiski (znanstvene objave, točke, plagiatorstvo) (Cannella & Lincoln, 2018);
- spodbujanje odprte razprave o neuspehih, negotovosti in etičnih dilemah, brez kaznovanja in omalovaževanja ranljivosti in občutljivosti.

Nazadnje se etična odgovornost nadaljuje tudi po koncu terenskega dela. Etična diseminacija in odgovornost raziskovalcev pomenita, da morajo raziskovalci:

- udeležence in skupnosti predstavljati etično, brez senzacionalizma ali prisvajanja (Smith, 2012);
- spremljati posamezne osebe in njihove primere (*case monitoring*), izoblikovati napotitvene sisteme in zagotoviti dodatne projektne ure, ki omogočajo nadaljnje ukrepanje;
- kritično razmišljati o implikacijah nastajanja znanja – komu koristi in komu lahko škoduje;
- premisliti etične dimenzije zagovorništva, aktivizma in političnega udejstvovanja, ki izhajajo iz raziskovalnih ugotovitev.

Etični protokol, osredotočen na raziskovalce, poudarja skrb, refleksivnost in odgovornost kot stalna, relacijska procesa, ne kot zgolj proceduralno vprašanje. Raziskovalci so etično ranljivi subjekti, zato je pomembno razvijati etiko skrbi in relacijsko odgovornost v družboslovnem raziskovanju (Tronto, 1993; Denzin & Giardina, 2018).

Ker je skrb za raziskovalce nujno sistemske, in ne individualne narave, bi moralo **institucionalno vodstvo raziskovalne organizacije** vzpostaviti jasne strukturne mehanizme in podporne ukrepe, ki sistematično skrbijo za dobrobit raziskovalk in raziskovalcev, zlasti pri delu na etično zahtevnih ali čustveno obremenjujočih projektih. Tak okvir bi na institucionalni ravni moral vključevati vsaj tri sklope ukrepov, kot so:

1. Psihosocialna in strokovna podpora. Dostop do psihološke ali psihoterapevtske pomoči, svetovalnih storitev in strokovne supervizije omogoča raziskovalkam predelavo terenskih izkušenj, zmanjšuje tveganje za izgorelost in krepi odgovorno prakso.
2. Organizacijsko upravljanje obremenitev. Kolobarjenje raziskovalnega dela je ključno; raziskovalke ne bi smele opravljati več zaporednih, visokoobremenjujočih ali travmatsko obarvanih projektov. Institucija naj zagotovi možnost začasnega umika iz intenzivnih projektov, namenska obdobja počitka in fleksibilno razporeditev nalog.
3. Varna infrastrukturna podpora. Zagotovitev institucionalnih telefonov, zaščitnih spletnih računov in varnih komunikacijskih kanalov zmanjšuje osebno tveganje, ščiti zasebnost raziskovalk in omogoča profesionalno distanco v občutljivih terenskih situacijah.

Taki ukrepi skupaj oblikujejo odgovorno institucionalno kulturo, ki varuje raziskovalno osebje ter prispeva k etično vzdržnemu in kakovostnemu raziskovalnemu delu.

Etični protokol, osredotočen na raziskovalke in raziskovalce, predlaga tudi **ustanovitev neodvisnega etičnega telesa oziroma komisije**, ki bi omogočala varno okolje za prijavljanje spornih praks v raziskovalnem delu, z mednarodno veljavnostjo in pristojnostjo. Taka komisija ne bi delovala kot represivni ali nadzorni organ, temveč kot podporna, zaščitna in svetovalna instanca. Njene temeljne funkcije bi zajemale:

- zagotavljanje varnega prostora za prijavo verbalnih, psiholoških ali drugih oblik zlorab v raziskovalnih procesih;
- omogočanje udeleženkam in udeležencem raziskav, da prijavijo neetične prakse raziskovalk in raziskovalcev;
- omogočanje raziskovalkam in raziskovalcem, da izrazijo dileme, etične stiske ali opozorijo na problematične situacije, v katerih je prišlo do napak ali kršitev;
- strokovno, psihosocialno in etično podporo raziskovalnemu osebju v primerih moralnih konfliktov, terenskih stisk ali čustvene obremenitve.

Osrednji namen komisije je krepiti etično, odgovorno in spoštljivo raziskovalno prakso ter sistematično preprečevati ekstraktivne, izkoriščevalske ali drugače škodljive raziskovalne prakse, ki lahko vplivajo na integriteto raziskovanja in dobrobit vseh vključenih akterjev.

8.2 ETIČNE SMERNICE ZA RAZISKOVALNO DELO Z MARGINALIZIRANIMI IN RANLJIVIMI OSEBAMI

Te smernice zagotavljajo, da se raziskovanje z marginaliziranimi in ranljivimi posamezniki izvaja s spoštovanjem, skrbnostjo in pravno skladnostjo, hkrati pa spodbuja opolnomočenje in preprečuje škodo. Namenjene so akademskim raziskovalcem, neodvisnim svetovalcem in raziskovalcem v nevladnih organizacijah ter umeščajo dobre prakse v okvir Listine EU o temeljnih pravicah, Splošne uredbe o varstvu podatkov ter mednarodnih standardov človekovih pravic (npr. konvencije ZN).

Smernice vključujejo tudi priporočila za usposabljanje in napotitvene mehanizme, ki **povezujejo raziskovalno etiko s sistemi podpore** – zagotavljajoč, da se potrebe udeležencev obravnavajo tudi po koncu raziskovalnega srečanja.

1. Opredelitev ranljivosti v raziskovalnih kontekstih

Ranljivost lahko izhaja iz strukturnih neenakosti, sistemske diskriminacije, omejene zmoglosti ali situacijskega tveganja. Pogoste skupine vključujejo (seznam ni dokončen):

- begunce, prosilce za azil in migrante brez pravnega statusa,
- etnične in verske manjšine,
- preživele žrtve nasilja, vključno z nasiljem v družini in s spolnim nasiljem,
- otroke in mladostnike,
- osebe z oviranostmi/invalidnostjo ali s kroničnimi boleznimi,
- posameznike LGBTIQ+,
- osebe, ki doživljajo brezdomstvo ali skrajno revščino.

Smernice temeljijo na intersekcijskem, sistemskem in situacijskem modelu ranljivosti – prepoznavajoč, da je ranljivost dinamična in odvisna od konteksta, ne pa inherentna posamezniku.

2. Vodilna etična načela

Spoštovanje dostojanstva in avtonomije (Listina EU o temeljnih pravicah; Helsinška deklaracija)

Pomembno je varovanje pravic udeležencev do samoodločanja, informirane izbire in nadzora nad osebnimi narativi.

Neškodovanje in dobrobit

Izogibati se je treba povzročanju škode, aktivno iskati načine za zagotavljanje koristi ali opolnomočenja z raziskovanjem. Pri raziskovanju z osebami, ki so doživele travme, je skrb za

lastno in dobrobit udeležencev ključna. Strokovna podpora psihologov in psihoterapevtov je pogosto nujen element odgovorne raziskovalne prakse.

Pravičnost in nediskriminacija (Listina EU o temeljnih pravicah; Direktiva o rasni enakosti)

Pomembni sta zagotavljanje enakopravne udeležbe in izogibanje krepitvi stereotipov ali strukturnih neenakosti, prav tako omogočenje vključevanja in izobraževanja medkulturnih mediatorjev za delo z ranljivimi.

Zasebnost in varstvo podatkov (Listina EU o temeljnih pravicah; GDPR)

Pomembno je uvajanje strogih postopkov anonimizacije, psevdonimizacije in minimalnega zbiranja podatkov.

Recipročnost in odgovornost

Pozornost je treba nameniti zavezanosti deljenju rezultatov v dostopnih formatih ter vključevanju udeležencev in skupnosti v dialog.

Opolnomočenje in sodelovanje pri raziskovanju

Kadar je mogoče, je udeležence treba vključiti v oblikovanje, interpretacijo in razširjanje raziskovanja.

3. Postopkovni varovalni mehanizmi za etično sodelovanje

Oblikovanje postopkov, ki korak za korakom vodijo raziskovalca skozi etično raziskovanje.

Predraziskovalna faza

Izvesti je treba kontekstualno oceno tveganja: analizo pravnega, političnega in družbenega tveganja, ki ga udeleženci doživljajo.

Vzpostaviti je treba postopke informiranega soglasja, prilagojene pismenosti, jeziku in kulturnim kontekstom.

Pridobiti je treba odobritev etične komisije, ki obravnava tako postopkovne kot situacijske ranljivosti.

Posvetiti se je treba tudi razvoju načrta napotitev pred začetkom zbiranja udeležencev, s kontakti za pravno pomoč, storitve duševnega zdravja, socialno podporo ipd. (glejte razdelek Oblikovanje mehanizmov napotitve).

Faza zbiranja podatkov

Faza zbiranja podatkov vključuje:

- usposabljanje raziskovalcev o metodah in kontekstualnih občutljivostih raziskovalne skupnosti;

- uporabo pristopov, občutljivih za travmo: izogibanje vsiljivim vprašanjem, razen kadar so bistvena;
- dovolitev odmorov ali umika brez posledic;
- uporabo participativne tehnike (npr. vizualno pripovedovanje, participativno komuniciranje) za zmanjšanje razmerij moči;
- zagotavljanje preproste razlage raziskovalnih ciljev ter možnih tveganj in koristi;
- spremljanje znakov stiske pri udeležencih in raziskovalcih ter, če je treba, aktiviranje napotitvenih mehanizmov in supervizije;
- usklajevanje izvajanja intervjujev v raziskovalni skupini.

Poraziskovalna faza

Poraziskovalna faza obsega:

- zagotovitev povzetka ugotovitev v dostopni obliki (z ustno predstavitvijo, s kratkim poročilom, z infografiko);
- omogočenje nadaljnega stika, če imajo udeleženci po zbiranju podatkov dodatna vprašanja;
- spremljanje primerov (*case monitoring*): omogočenje dodatnih projektnih ur za nadaljnje ukrepanje, zagovorništvo in podporo ranljivim osebam, kadar formalni napotitveni mehanizmi ne delujejo ali status osebe tega ne omogoča;
- predvidenje tveganja izgube nevtralnosti raziskovalca: določitev meja, pristojnosti in načina vključevanja v take procese že ob načrtovanju raziskave;
- zagotavljanje varnega shranjevanja podatkov z omejenim obdobjem hrambe;
- če je možno, uporabo dozdašnjih materialov z namenom izognitve dodatnemu obremenjevanju sodelujočih in uporabo podatkov iz prejšnjih projektov pri prijavah novih projektov, da se prepreči podvajanje izvajanja.

4. Oblikovanje mehanizmov napotitve

Med oblikovanjem mehanizmov napotitve je treba:

- izdelati seznam oseb in institucij, specializiranih za posamezno področje (psihološko, pravno in stanovanjsko podporo, podporo v obliki hrane in oblačil, širšo materialno podporo ipd.) ter vzdrževati imenik preverjenih ponudnikov storitev na različnih področjih pravne pomoči, psihološkega svetovanja, socialnih storitev, stanovanjske podpore in zdravstvene oskrbe (seznam ni dokončen);
- vzpostaviti formalna in neformalna partnerstva z nevladnimi organizacijami za omogočanje osebnih napotitev, in če je mogoče, vzpostaviti neposreden stik (po telefonu ali e-pošti) namesto pasivnega usmerjanja;

- pridobiti soglasje pred deljenjem kakršnihkoli osebnih podatkov;
- v projektne prijave vključiti zahteve po dodatnih urah za spremljanje primerov, sodelovanje z nevladnimi organizacijami ter se osredotočiti na potrebe intervjuvanih/sodelujočih oseb in skupin;
- identificirati potrebe sodelujoče osebe med intervjujem in (ali) po njem;
- udeležencu jasno razložiti napotitev;
- dokumentirati napotitev, ne da bi ogrozili anonimnost.

5. Praktična orodja za etično prakso

Praktična orodja za etično prakso so:

- kontrolni seznam etičnih zahtev pred vsakim terenskim dnevom (*check list*);
- protokol za odzivanje na stisko: vodnik po sistemu korak za korakom za odzivanje na stisko udeležencev;
- obrazec za soglasje z logotipi institucije, napisan v preprostem jeziku, če je treba, z dodanimi vizualnimi pripomočki;
- informacijski listi za udeležence, ki vključujejo kontakte za podporo (tj. mehanizmi napotitve);
- varni, šifrirani dokumenti za zapisovanje za terenske raziskovalce;
- varovalni mehanizmi – prisotnost socialnega delavca ali mediatorja med občutljivimi intervjuji, predvsem pri raziskavah nasilja;
- kontaktna oseba za etična vprašanja (npr. znotraj etične komisije).

6. Periodične evalvacije za izboljšanje raziskovalnih praks in odgovornosti

Med periodičnim evalviranjem je treba:

- vzpostaviti etične evalvacije, ki presegajo formalne odbore in komisije;
- vzpostaviti letna osvežitvena usposabljanja o etiki in pravni skladnosti;
- vzpostaviti skupni nadzorni okvir znotraj organizacije ali med univerzami, raziskovalnimi in zagovorniškimi organizacijami za spremljanje skladnosti z etičnimi standardi;
- spodbujati pisanje, izmenjavo in objavo refleksivnih etičnih zapisov raziskovalcev skupaj z raziskovalnimi izsledki.

7. Delavnice in treningi

Modularni program usposabljanja za raziskovalce in zagovorniške organizacije

Modul	Učni izidi	Orodja in viri
Etika in pravo v kontekstu EU	Razumevanje Listine EU o temeljnih pravicah, Splošne uredbe o varstvu podatkov in Evropske konvencije o človekovih pravicah	Smernice EU za temeljne pravice; kontrolni sezname za skladnost z GDPR
Raziskovanje, občutljivo za travmo	Prepoznavanje znakov travme in preprečevanje ponovne travmatizacije	Etične smernice Svetovne zdravstvene organizacije za raziskovanje nasilja; scenariji za igranje vlog; metoda napotitve
Informirano soglasje v ranljivih kontekstih	Prilagoditev informiranega soglasja jezikovnim, kulturnim in kognitivnim potrebam	Vizualni obrazci za soglasje; protokoli za tolmačenje
Kulturna kompetentnost in preprečevanje pristranskosti	Prepoznavanje implicitne pristranskosti in strukturne neenakosti v raziskovalnem načrtu	Kompleti orodij za medkulturne kompetence; Harvardov test implicitnih asociacij (<i>implicit-association test – IAT</i>) ⁴¹ za refleksijo nad implicitnimi stališči raziskovalcev
Varstvo podatkov in zaupnost	Uporaba varnega shranjevanja, anonimizacije in zmanjševanja količine podatkov	Orodja za šifriranje podatkov; predlogi za psevdonimizacijo
Napotitev in zaščitni ukrepi	Učinkovito oblikovanje in uporaba napotitvenega mehanizma	Imenik lokalnih nevladnih organizacij; predlogi za zaščito
Supervizija in intervizija	Vpeljava standardiziranih intervizijskih protokolov in vzpostavitev kulturno varnega prostora	Priporočila strokovnih združenj za supervizijo (npr. etične smernice za supervizorje)

Etično raziskovanje z ranljivimi posamezniki ni zgolj izogibanje škodi – gre za aktivno spodbujanje dostojanstva, enakosti in opolnomočenja ob upoštevanju zavezujočih pravnih okvirov. S kombinacijo strogih etičnih standardov, praktičnih orodij in napotitvenih sistemov lahko raziskovalci, zagovorniške skupine in ranljive skupine skupaj ustvarijo raziskovalna srečanja kot prostore medsebojnega spoštovanja, varnosti in opolnomočenja.

»Če nas vodi etika, frustracija ne izgine, a je vsaj osmišljena.«

– SAŠA PANIĆ, MIROVNI INŠTITUT

41 Test, ki meri asociacije med koncepti in ocenami oziroma stereotipi, <https://implicit.harvard.edu/implicit/iat-details.html>.

9 LITERATURA

- Ariail Reed, I. (2023). Epistemology contextualized: Social scientific knowledge in a post-positivist era. V *Sociology as a Human Science. Cultural Sociology*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-18357-7_2
- Bloor, M., Fincham, B., & Sampson, H. (2010). Unprepared for the worst: Risks of harm for qualitative researchers. *Methodological Innovations Online*, 5(1), 45–55. <https://doi.org/10.4256/mio.2010.0014>
- Bourdieu, P. (1999). *The weight of the world: Social suffering in contemporary society*. Stanford University Press.
- Cannella, G. S., & Lincoln, Y. S. (2018). Ethics, research regulations, and critical social science. V N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (ur.), *The SAGE handbook of qualitative research* (peta izdaja, str. 83–107). SAGE.
- Clark, T. (2008). “We’re over-researched here!”: Exploring accounts of research fatigue within qualitative research engagements. *Sociology*, 42(5), 953–970.
- Corbin, J., & Strauss, A. (1990). Grounded theory research: Procedures, canons and evaluative criteria. *Zeitschrift für Soziologie*, 19(6), 418–127.
- Cornish, F., Breton, N., Moreno-Tabarez, U., Delgado, J., Rua, M., de-Graft Aikins, A., & Hodgetts, D. (2023). Participatory action research. *Nat Rev Methods Primers*, 3, 34. <https://doi.org/10.1038/s43586-023-00214-1>
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.
- Dedić, J., Jalušić, V., & Zorn, J. (2003). *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Mirovni inštitut.
- Denzin, N. K., & Giardina, M. D. (2018). *Qualitative inquiry and the politics of research*. Routledge.
- Dickson-Swift, V., James, E. L., Kippen, S., & Liamputtong, P. (2007). Doing sensitive research: What challenges do qualitative researchers face? *Qualitative Research*, 7(3), 327–353. <https://doi.org/10.1177/1468794107078515>
- Dickson-Swift, V., James, E. L., Kippen, S., & Liamputtong, P. (2009). Researching sensitive topics: Qualitative research as emotion work. *Qualitative Research*, 9(1), 61–79. <https://doi.org/10.1177/1468794108098031>

- Ellis, C. (2007). Telling secrets, revealing lives: Relational ethics in research with intimate others. *Qualitative Inquiry*, 13(1), 3–29. <https://doi.org/10.1177/1077800406294947>
- Fine, M. (2006). Bearing witness: Methods for researching oppression and resistance—A textbook for critical research. *Social Justice Research*, 19(1), 83–108.
- Finlay, L. (2002). Negotiating the swamp: The opportunity and challenge of reflexivity in research practice. *Qualitative Research*, 2(2), 209–230. <https://doi.org/10.1177/146879410200200205>
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Aldine.
- Godrie, B. (2025). Resisting scientific extractivism: A post-extractivist policy of knowledge production with marginalized communities. *Gateways*, 18(1). <https://doi.org/10.5130/ijcre.v18i1.9326>
- Guillemin, M., & Gillam, L. (2004). Ethics, reflexivity, and “ethically important moments” in research. *Qualitative Inquiry*, 10(2), 261–280.
- Hammersley, M., & Traianou, A. (2012). *Ethics in qualitative research: Controversies and contexts*. Sage.
- Iphofen, R. (2011). Ethical decision making in qualitative research. *Qualitative Research*, 11(4), 443–446. <https://doi.org/10.1177/1468794111404330>
- Israel, M., & Hay, I. (2006). *Research ethics for social scientists*. Sage.
- Kaiser, K. (2009). Protecting respondent confidentiality in qualitative research. *Qualitative Health Research*, 19(11), 1632–1641.
- Kogovšek Šalamon, N. (2007). Izbrisani. Predlog ustavnega zakona kot negacija pravne države. *Časopis za kritiko znanosti*, 35(228).
- Kogovšek Šalamon, N. (2020). *Causes and consequences of migrant criminalization*. Springer.
- Kopec, A. (2023). Policy feedback & research methods: How qualitative research designs with marginalized groups inform theory. *International Journal of Qualitative Methods*, 22. <https://doi.org/10.1177/16094069231217915>
- Lassiter, L. E. (2005). Collaborative ethnography and public anthropology. *Current Anthropology*, 46(1), 83–106.
- Liamputtong, P. (2007). *Researching the vulnerable: A guide to sensitive research methods*. Sage.
- Mauthner, N. S., Birch, M., Jessop, J., & Miller, T. (2002). *Ethics in qualitative research*. SAGE.
- Mertens, D. M. (2007). Transformative paradigm: Mixed methods and social justice. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(3), 212–225.
- Miller, T., & Bell, L. (2002): Consenting to what? Issues of access, gatekeeping and ‘informed’ consent. V M. Mauthner, M. Birch, J. Jessop & T. Miller (ur.), *Ethics in Qualitative Research*. Sage.
- Mirovni inštitut. (2020). *Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*.
- Moree, D. (2018). Qualitative approaches to studying marginalized communities. *Oxford Research Encyclopedia of Education*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.246>

- Oduro, K. (2023). Bringing the marginalized into epistemology. *Stance*, 15. <https://philarchive.org/archive/ODUBTM>
- Pajnik, M., & Bajt, V. (2009). Biografski narativni intervju. *Dve domovini*, 30, 69–89. <https://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-QFYT8MKC>
- Pillow, W. (2003). Confession, catharsis, or cure? Rethinking the uses of reflexivity as methodological power in qualitative research. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 16(2), 175–196. <https://doi.org/10.1080/0951839032000060635>
- Rose, G. (1997). Situating knowledges: Positionality, reflexivities and other tactics. *Progress in Human Geography*, 21(3), 305–320. <https://doi.org/10.1191/030913297673302122>
- Smith, L. T. (2012). *Decolonizing methodologies: Research and indigenous peoples* (druga izdaja). Zed Books.
- Smith, L. T. (2021). *Decolonizing methodologies* (tretja izdaja). Zed Books.
- Soedirgo, J., & Glas, A. (2020). Toward active reflexivity: Positionality and practice in the production of knowledge. *PS: Political Science & Politics*, 53(3), 527–531. <https://doi.org/10.1017/S1049096519002233>
- Tolich, M. (2016). A critique of current practice: Ten foundational guidelines for autoethnographers. *Qualitative Health Research*, 26(4), 546–551. <https://doi.org/10.1177/1049732315619392>
- Tronto, J. (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. Routledge.
- Witkowski, L. (1990). On the phenomenon of marginality in epistemology: Gonseth and his tradition. *Dialectica*, 44(3/4), 313–322. <https://www.jstor.org/stable/42969169>
- World Medical Association. (2013). *Declaration of Helsinki: Ethical principles for medical research involving human subjects*.
- Zgodba nekega izbrisa. (2008). *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*. Študentska založba.

Nekateri deli besedila so bili izboljšani z uporabo umetne inteligence.